

Stimulerande undervisning för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling

Med fokus på undervisningen i årskurs 4

Innehållsförteckning

Förord	3
Sammanfattning	4
Viktigaste iakttagelserna	4
Inledning	8
Syfte och frågeställningar	13
Granskningens genomförande	14
Detta visar granskningen	16
Många skolor möter inte behoven hos elever som ligger långt fram.....	16
Elever som ligger långt fram prioriteras inte i undervisningen.....	17
Svagt organisatoriskt stöd för undervisning som utmanar.....	22
Vad har skolorna med hög kvalitet gemensamt?	26
Avslutande diskussion	29
Även elever som ligger långt fram har rätt att utmanas för att nå längre.....	29
Lärarstöd har stor betydelse även för dessa elever	31
Skolan behöver organiseras så att den stöder arbetet för alla elever	33
Referenser	37
Bilagor	40
Bilaga 1 – Metod och genomförande.....	40
Bilaga 2 – Granskade skolenheter	42
Bilaga 3 – Begreppsförklaringar.....	43
Bilaga 4 – Externa referenspersoner	45
Bilaga 5 – Författningsstöd.....	46
Bilaga 6 – Skolinspektionens kvalitetskriterier	48

Förord

Skolinspektionen har i uppdrag att granska kvaliteten i sådan utbildning och pedagogisk verksamhet som står under myndighetens tillsyn. Granskningen innebär en detaljerad och systematisk undersökning av verksamhetens kvalitet inom ett avgränsat område, i förhållande till nationella mål och riktlinjer. I detta fall granskas hur väl undervisningen kan möta behoven hos elever i mellanstadiet som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

Huvudsyftet med Skolinspektionens övergripande rapporter är att presentera en nulägesbild av kvaliteten inom ett avgränsat område. Granskningarna tydliggör vad som behöver förbättras för att i högre grad nå målen för verksamheten inom det aktuella området. Rapporterna innehåller även beskrivningar av väl fungerande inslag och framgångsfaktorer.

Skolinspektionens iakttagelser, analyser och bedömningar redovisas dels i form av enskilda beslut till de granskade skolorna och skolhuvudmännen, dels i denna övergripande och sammanfattande rapport. Genom beskrivningar av viktiga kvalitetsaspekter inom granskningsområdet avser rapporten vara användbar även för skolor som inte har granskats. Viktigt att känna till är att när Skolinspektionen granskar enskilda skolor riktar vi oss till ansvariga för skolan, rektorer och huvudmän. Vi bedömer således inte enskilda lärares arbete. Däremot intervjuar vi lärare och genomför observationer för att genom exempel få en samlad bild. Det är rektorer och huvudmän som ansvarar för att ge förutsättningar för att undervisningen och utbildningen kan utvecklas.

Rapporten redovisar resultatet av Skolinspektionens kvalitetsgranskning med inriktning mot skolornas arbete för att ge elever i årskurs 4 som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling en stimulerande och utmanande undervisning. Iakttagelserna och slutsatserna gäller de skolor som har granskats och avser därmed inte att ge en nationell bild av förhållandena. Vilka skolor som har granskats framgår i bilaga 2.

Projektledare för kvalitetsgranskningen har varit Anna Johansson och Anna Sundman Marknäs, och Ulrika Rosengren har skrivit den övergripande rapporten.

Helén Ängmo
Generaldirektör

Sammanfattning

Svenska skolor har tydliga regler för arbetet med elever som riskerar att inte nå målen i olika ämnen och sålunda avsätts också resurser för dessa elever. Elever som lätt når målen uppmärksammas inte i samma utsträckning. Skolinspektionens granskningar och enkäter visar att många elever i den svenska skolan upplever lektioner som enformiga och ostimulerande. Om skolan inte lyckas främja elevernas lust att lära i de tidigare årskurserna kan följderna bli stora. En understimulerad elev riskerar att bli störande i klassrummet. Bristande stimulans kan också leda till passivitet hos elever, vilket i förlängningen kan leda till återkommande skolmisslyckanden. Alla elever har också rätt att utvecklas så långt möjligt och att inte ta tillvara potentialer och kunskaper som elever kan utveckla är också generellt sämre för samhället. När undervisningen inte förmår att utmana och stimulera alla elever till att komma längre i sin kunskapsutveckling är detta ett misslyckande och ett resursslöseri, inte bara för enskilda individer utan även för samhället.

Skolinspektionen har tidigare granskat undervisningen för högpresterande elever på gymnasiet.¹ I denna granskning fortsätter Skolinspektionen att belysa kvalitetsaspekter i undervisningen för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling, denna gång med fokus på årskurs 4.

Skolinspektionen har i denna granskning undersökt hur skolor arbetar för att elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling ska bibehålla sitt intresse för skolarbetet och ges möjlighet att nå längre. I granskningen ingick 29 grundskolor, både kommunala och fristående, från Malmö i söder till Arvidsjaur i norr. Granskningen fokuserade dels på lärarnas arbete i klassrummet, dels på skolornas övergripande arbete. I granskningen genomfördes intervjuer med elever, lärare, skolpersonal och rektor. Utöver detta genomfördes dokumentstudier och lektionsobservationer.

Viktigaste iakttagelserna

Sammantaget visar granskningen att det finns behov av att utveckla undervisningen så att den bättre möter elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. I detta ligger även att förbättra lärarnas förutsättningar att bedriva en sådan undervisning. Skolinspektionen bedömer att 24 av 29 besökta skolor behöver utveckla sitt arbete inom en eller flera delar av det granskade området. I de flesta fall relaterar utvecklingsområdena till rektors arbete och skolans övergripande organisation. Om det saknas ett gemensamt skolövergripande arbete för att möta även dessa elevers behov finns det risk att eleverna utelämnas till enskilda lärares kompetens och engagemang.

Lärarna lämnas ensamma i arbetet med elever som ligger långt fram

Granskningen visar att skolans organisation och rektors styrning i låg grad stöder lärarna i deras strävan att differentiera undervisningen för att stimulera och utmana elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. På merparten av de be-

¹ Skolinspektionen (2018a).

sökta skolorna faller frågan om utmaningar och stimulans för dessa elever bort, eller skymms av skolans fokus på elever i behov av stöd. På många av de besökta skolorna upplever lärarna att det på skolnivå saknas gemensamma strategier för att såväl identifiera elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling som att hantera utmaningar och stimulans i undervisningen för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

Svårigheter i att identifiera elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling

Även om elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling statistiskt sett finns i alla klassrum framkommer det i granskningen en osäkerhet på flera skolor kring hur de ska identifiera dessa elever, om dessa elever finns i de besökta klasserna eller om de ens finns på skolan. Både lärare och representanter för elevhälsoteamet uppger dessutom att elever som kognitivt ligger långt fram sannolikt även finns bland de elever som redan tappat motivationen för skolarbetet och därför har svårigheter att nå målen. Både representanter för elevhälsoteamet och lärare på flera skolor lyfter också att det kan vara extra utmanande att identifiera elevers kunskapsdjup och behov av utmaningar hos nyanlända elever och elever som av andra skäl inte är så språkstarka i klassrummet. Dessa upplevda svårigheter att identifiera elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling kan tyda på att det finns ett stort mörkertal och att antalet elever som är i behov av mer stimulans och utmaningar i undervisningen egentligen är betydligt större än vad skolpersonal på de besökta skolorna gav uttryck för.

Få diskussioner om hur undervisningen ska utformas för att även möta elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling

På de flesta besökta skolorna uppger intervjuade lärare att gemensamma diskussioner om hur undervisningen för dessa elever ska bedrivas sällan, eller inte alls, förekommer på deras skolor. Detta gäller även flera av de skolor där vi på en del lektioner observerade god undervisningskvalitet. Vidare framgår att elevhälsoteamets kompetenser sällan används för att utveckla undervisningen för elever som kognitivt ligger långt fram. Även om elevhälsoteamet ofta är både kunniga och vill arbeta med dessa elever är deras arbetsuppgifter på nästan alla besökta skolor helt inriktade mot de elever som har svårt att nå målen.

Elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling synliggörs inte i resultatuppföljningar

Många skolor i granskningen har ett relativt omfattande systematiskt kvalitetsarbete, men det är bara ett fåtal skolor som följer upp och analyserar resultaten för elever som presterar högt i sitt skolarbete. Vi kan även konstatera att i de fall där rektorn har varit kort tid på skolan (upp till två år) har Skolinspektionen ofta identifierat betydligt större utvecklingsbehov än på skolor där rektor varit längre tid.

Förutsättningar för att ge lärarstöd till elever som ligger långt fram saknas ofta

Granskningen visar det är vanligt att elever som ligger långt fram kommer i skymundan för de elever som har svårt att nå målen. Att prioritera stödet till de elever som har svårt att nå målen medför att lärarna upplever att de inte har tid att erbjuda tillräckligt med stöd till elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

Undervisningen ger ofta utrymme för utmaningar för elever som ligger långt fram

Trots dåliga förutsättningar visar observationerna att många lektioner ger utrymme för utmaningar anpassade för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Men även om de observerade lektionerna ofta ger utrymme för stimulans och utmaningar framkommer i granskningen att det ändå finns elever i de flesta intervju-grupper som inte upplever undervisningen stimulerande och saknar kognitiva utmaningar i ett eller flera ämnen.

De av Skolinspektionen granskade elevuppgifterna ger i nästan alla fall en teoretisk möjlighet till stimulans och utmaningar. Alla differentierade fördjupningsuppgifter måste dock följas av lärarstöd, det vill säga att lärarna även skapar tid för att stödja elever som ligger långt fram. Med öppna uppgifter, knapphändiga instruktioner och en otydlighet i hur lärarstödet kommer in så finns dock en risk att elevuppgifterna förfelar sitt syfte och istället skapar osäkerhet och stress. Skolan behöver även stödja eleverna i att utveckla de förmågor som bidrar till uthållighet och att klara av motgångar. Det gäller inte minst elever som kognitivt ligger långt fram. Genom att lärarna stöder eleven att utveckla sin studieteknik lär sig eleven att ta sig an uppgifter längre fram som kan upplevas mindre intressanta eller för svåra.

På skolor där en stor andel av lärarna svarat att de upplever att de har utrymme för att stimulera alla elever har Skolinspektionens bedömning i de flesta fall varit att lärarna bedriver en undervisning som ger möjlighet till stimulans och utmaningar för elever som ligger långt fram. Utifrån svar i Skolinspektionens skolenkät kan vi konstatera att lärare på skolor där lärarbehörigheten är hög, oftare än lärare på andra skolor, upplever att de har utrymme att stimulera alla elever. Sammantaget framträder en bild där elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling har bättre förutsättningar att få ta del av en undervisning som är kognitivt utmanande om de går på en skola där andelen behöriga lärare är hög.

Lärarna tar inte vara på befintlig kunskap om elevernas behov

På många av de besökta skolorna visar granskningen att lärare inte alltid beaktar elevernas tidigare prestationer i sin planering. Nästan alla lärare uppger i intervjuerna att de läser överlämningarna från årskurs 3, men långt ifrån alla använder sig av dessa i någon större utsträckning vid planeringen av undervisningen. Det kan tolkas som att dessa lärare visserligen tar emot överlämningarna, men att de inte känner sig trygga med att utgå från informationen i överlämningarna i sin planering. Dyrbar tid kan gå förlorad och det finns risk att elever som inte får stimulans på rätt nivå hinner förlora intresset och tappa motivationen för skolarbetet.

Skolinspektionen granskar kvalitetsaspekter i undervisningen för elever som ligger långt fram

Skolinspektionen har nu genomfört två granskningar av undervisningen för elever som ligger långt fram kunskapsutveckling: högpresterande elever på gymnasienivå som genomfördes under 2018² samt denna granskning av stimulerande undervisning i årskurs 4. Båda granskningarna visar att skolans övergripande organisation i låg grad stöder lärarnas strävan att ge stimulans och utmaningar till dessa elever. Det framgår även från båda granskningarna att dessa elever sällan synliggörs i sko-

² Skolinspektionen (2018a).

lans resultatuppföljningar samt att inte heller efterfrågas av huvudmannen. Gymnasiegranskningen visade att undervisningen i matematikämnet i lägre utsträckning gav utrymme för stimulans och utmaningar, medan inga stora skillnader mellan olika ämnen kan ses i denna granskning.

Inledning

Svenska skolor har tydliga regler för arbetet med elever som riskerar att inte nå målen i olika ämnen och sålunda avsätts också ofta resurser för dessa elever. Elever som lätt når målen uppmärksammas inte i samma utsträckning. Att elever ska möta en stimulerande undervisning i skolan som leder dem vidare i kunskapsutvecklingen är inskrivet i skollagen och gäller för alla elever helt oavsett förutsättningar och prestationsnivå. Om elever redan i ett tidigt skede av utbildningen får otillräckligt med stimulans finns en överhängande risk att deras intresse och nyfikenhet för skolarbetet avtar, vilket kan medföra en sämre kunskapsutveckling. Av tidigare granskningar framgår att elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling ofta blir klara med uppgifter långt före sina klasskamrater i olika ämnen, men att de sällan får motiverande fördjupningsuppgifter som bygger vidare på deras kunskaper.³ Bland dessa elever kan det finnas elever som är högpresterande, särskilt begåvade eller både och. För att på bästa sätt kunna möta eleverna i undervisningen är det viktigt att ha kunskap om vad som motiverar dem. Efter en nedgång i studieresultaten för de elever som presterade högst, som påbörjades strax efter millenniumskiftet⁴, har resultaten i de senaste studierna av TIMSS, PISA och PIRLS, efter 2015, sett mer positiva ut.⁵ För att dessa resultat inte ska vända nedåt igen krävs att det svenska skolsystemet lyckas bibehålla elevernas lust att lära och ger dem såväl stöd som stimulans för fortsatt kunskapsutveckling.

Med denna kvalitetsgranskning vill Skolinspektionen sätta fokus på hur rektor med personal arbetar med att ge elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling en undervisning som är stödjande och kognitivt utmanande. Med elever som ligger långt fram avses både elever som presterar högt och elever som under rätt förutsättningar skulle kunna prestera högt i skolarbetet.

Därför har Skolinspektionen granskat skolans insatser för en stimulerande undervisning för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling

Elever som fort blir klara får vänta i stället för att utmanas ytterligare

Skolinspektionen har tidigare granskat högpresterande elever i undervisningen på gymnasienivå och kunde där se att elever redan tidigt i grundskolan riskerar att tappa sin motivation att prestera på högre nivåer.⁶ En anledning till detta var frånvaron av utmaningar. Vad som utmärker en utmaning är dock inte helt enkelt att fastslå. I tidigare granskningar beskriver elever att ett högt tempo är ett viktigt kriterium för en utmanande undervisning. Samtidigt skiljer sig uppfattningen åt kring

³ Skolinspektionen (2010); Skolinspektionen (2014); Skolinspektionen (2016); Skolinspektionen (2018a); Skolinspektionen (2018b).

⁴ Skolverket (2012), s. 6.

⁵ Skolverket (2020c); Skolverket (2019a); Skolverket (2017b).

⁶ Skolinspektionen (2018a), s. 40.

⁶ Högpresterande elever definierades i den granskningen som elever som tidigare presterat bra, det vill säga i betydelsen att de avslutat grundskolan med höga betyg.

begreppet ”høgt tempo” och det är tydligt att eleverna inte endast syftar på att arbeta i snabbare takt i ett ämne, utan att det även kan innebära en variation i arbetssätt samt uppgifter som logiskt bygger på varandra.⁷

Skolverket framhåller i sin rapport ”Høgpresterande elever, høga prestationer och undervisningen” (2012) betydelsen av att skolan uppmuntrar och främjar motivation genom att låta høgpresterande elever arbeta med ett utmanande innehåll, för att undvika understimulans. I detta ingår att lärare ska se till att uppgiften bygger på elevens tidigare ansträngningar och prestationer, och att den på så sätt blir ett led i kunskapsutvecklingen.⁸ Även om tidigare forskning ofta diskuterar de pedagogiska begreppen acceleration, berikning och nivåindelning som framgångsfaktorer för att främja høga prestationer finns ingen direkt koppling till en särskild form av pedagogik.⁹ I stället belyser forskning vikten av lärarens engagemang och kompetens att organisera undervisningen så att den framstår som planerad och genomtänkt, och att den är tydlig i både struktur och syfte.¹⁰

Vidare framträder en problematik i lärarens undervisning i att låta elever arbeta på i ett eget tempo till förmån för gruppens kollektiva progression. För att bromsa høgpresterande som utför uppgifter i raskare takt jämfört med sina klasskamrater visar tidigare granskningar att lärare inte sällan låter dessa elever göra repetitionsuppgifter i väntan på de andra.¹¹ Strategin att hålla undervisningen på en form av medelnivå för att hantera elevers olikheter är inte ovanlig. I Skolenkåten uppger nästan varannan lärare att det är viktigt att eleverna väntar in varandra innan de gemensamt tar sig an nya moment.¹² Ett skäl till denna formbundenhet kan vara en osäkerhet hos lärarna och en rädsla för att förlora kontrollen över undervisningssituationen.¹³

Forskning och tidigare granskningar belyser att undervisningen i høgre grad behöver anpassas till de elever som finns i klassrummet¹⁴, vilket även gäller høgpresterande elever. I många fall är det stor skillnad i kunskapsnivån hos de høgpresterande eleverna och de har därtill olika erfarenheter och intressen. Forskning visar att elever bör utmanas på en nivå strax över sin nuvarande för att lärandet ska resultera i en optimal utveckling.¹⁵ Detta ställer krav på de utmaningar och uppgifter som läraren erbjuder eleverna, samtidigt som undervisningen behöver vara flexibel för att tillmötesgå en kontinuerlig anpassning utifrån elevens behov.¹⁶ För att möta elevernas behov av stimulans behöver lärarna således ge anpassade utmaningar utifrån en kunskap om elevernas utgångsläge, men också följa upp och justera dessa efter den kunskapsutveckling som sker under utbildningens gång.¹⁷

⁷ Skolinspektionen (2018a), s. 34.

⁸ Skolverket (2012), s. 54.

⁹ Skolverket (2012), s. 41.

¹⁰ Skolinspektionen (2018a), s. 34.

¹¹ Skolinspektionen (2010), s. 25.

¹² Skolinspektionen (2021d).

¹³ Skolinspektionen (2010), s. 11, 24, 29.

¹⁴ Se bl.a. Szabo (2017); Skolinspektionen (2018a); Skolinspektionen (2021b); Skolinspektionen (2011).

¹⁵ Nottingham (2013).

¹⁶ Skolverket (2012), s. 55.

¹⁷ Skolverket (2012), s. 27.

För låga förväntningar missgynnar elevernas kunskapsutveckling

Skolinspektionen har i tidigare granskningar sett indikationer på att lärarnas förväntningar på eleverna i vissa fall inte står i paritet med elevernas faktiska förmågor, och dessutom att dessa förväntningar skiljer sig åt om eleverna är pojkar eller flickor.¹⁸ Granskningar visar bland annat att på de skolor där förväntningarna är låga på eleverna beskriver rektor och pedagoger ofta eleverna som omotiverade eller att elevgrupperna är krävande.¹⁹ Inte sällan gör man kopplingar till bristande studietraditioner på orten eller i elevernas hemmiljö. På dessa skolor finns också en inställning att man nöjer sig med att eleverna når en godkänd nivå.²⁰ Dessa låga förväntningar påverkar även bemötandet och de relationer som byggs upp. Sammantaget förmedlas en bristande tillit till elevernas förmåga, att de inte kan utvecklas längre.

Att lärare har lågt ställda förväntningar på elever förekommer både på grupp- och individnivå. En undervisning som ligger på för låg nivå i förhållande till gruppens prestationsförmåga löper risk att missgynna enskilda elevers lärande.²¹ Dessa förväntningar är många gånger en produkt av stereotypa föreställningar i förhållande till faktorer som elevers kön, etnicitet eller socioekonomisk bakgrund.²² Lärare är exempelvis mer benägna att ha högre förväntningar avseende flickor generellt, medan de har lägre förväntningar på pojkarnas prestationer. Följden av detta kan bland annat bli att pojkarna får brottas med låga eller lägre betyg och bedömningar, medan flickorna i stället riskerar att drabbas av stress och olika typer av psykisk ohälsa.²³ På liknande sätt kan lärare ibland kategorisera alla elever med utländsk bakgrund som en homogen grupp eller framhäva dessa elevers språkliga svårigheter framför den potential som kan finnas bakom.²⁴ En bild av att eleverna är krävande och har stora svårigheter påverkar den undervisning som lärarna bedriver och även hur de förhåller sig till eleverna.²⁵ I stället för att anpassa undervisningen efter elevernas faktiska förmåga justeras förväntningarna till en generellt låg nivå där lärandet kan gå förlorat, samtidigt som fördomarna riskerar att besannas.²⁶

Men höga förväntningar på eleverna är inte en isolerad framgångsfaktor. Eleverna behöver även få med sig verktyg som hjälper dem att känna en motivation för att lära sig, vilket i förlängningen stärker kunskapsutvecklingen.²⁷ Forskning visar att lärare även måste ha en medvetenhet om att elevers bakgrund, kön och socioekonomisk bakgrund spelar in och kan påverka elevers prestationer. Likaså behöver lärare ha förståelse för att elevers förmåga till prestation kan variera över tid och ämnen, oavsett på vilken kunskapsnivå eleven ligger.²⁸

¹⁸ Se bl.a. Skolinspektionen (2010).

¹⁹ Skolinspektionen (2010), s. 28, 31.

²⁰ Skolinspektionen (2010), s. 28 f.

²¹ Skolinspektionen (2010), s. 28; Skolinspektionen (2014).

²² Skolverket (2012), s. 8.

²³ Se t.ex. SOU 2010:99; SNS (2017).

²⁴ Skolinspektionen (2010), s. 28.

²⁵ Skolinspektionen (2010), s. 31.

²⁶ Hattie, J. (2012); Skolinspektionen (2014), s. 10, 13.

²⁷ Skolinspektionen (2018a), s. 41.

²⁸ Skolverket (2012), s. 54 f.

Ur ett genusperspektiv finns också indikationer på att omgivningens förväntningar skiljer sig markant beroende på om eleven är en pojke eller flicka. Jämfört med pojkar tenderar flickor generellt att lyckas bättre i skolsystemet.²⁹ Samtidigt betraktas högpresterande flickor i regel som mer självgående och får således inte alltid tillräckligt med utmaningar för att utvecklas vidare i proportion till var de befinner sig i sin kunskapsutveckling. Ett motsatt förhållande förekommer avseende pojkarna, där lärares förväntningar snarare kan vara för lågt ställda, vilket i sin tur riskerar att leda till sämre prestationer och en negativ kunskapsspiral.³⁰ Därutöver finns stora skillnader i hur lärare generellt motiverar sina elever, inte bara mellan skolor utan även inom samma skola, mellan olika lärare och ämnen.³¹

Tidigare granskningar och studier har konstaterat att en konsekvens av ökad skolsegregation är att skillnaderna i skolresultat tenderar att bli allt större mellan olika skolor i Sverige.³² Samtidigt visar granskningar att avsevärda skillnader förekommer även på en och samma skola, och att förutsättningarna för en god utbildning följaktligen blir såväl personbundna som godtyckliga.³³

Vanligt att lärare inte hinner ge stöd till elever som ligger långt fram

Skolverket lyfter i sin rapport, "Högpresterande elever, höga prestationer och undervisningen" (2012), fram flera faktorer som är gynnsamma för att elever komma längre i sin kunskapsutveckling. Särskilt betydande är lärarens roll, inte bara med att uppmuntra och främja elevens motivation, utan också för att agera stöttande och vägledande på elevens kunskapsresa. En vanlig missuppfattning är att högpresterande elever inte kräver handledning från lärare på samma sätt som elever som riskerar att inte nå kunskapsmålen i ett ämne.³⁴ Skolinspektionen har i tidigare granskningar sett att lärare ofta prioriterar elever i behov av stöd framför högpresterande elever som behöver stimulans för att komma vidare i sin kunskapsutveckling. Skälet till detta är enligt många lärare tidsbrist. I Skolenkäten uppger mer än var tionde lärare att det saknas utrymme i undervisningen för att ge stimulerande uppgifter till alla elever.³⁵ Även i Skolinspektionens tillsyn framkommer uppgifter om att lärare känner sig otillräckliga i att erbjuda alla elever stöd i undervisningen på grund av den stora andelen elever som är i behov av extra anpassningar.³⁶ En del lärare framstår ambivalenta till om skolan verkligen ska avsätta tid och resurser till elever som presterar på högre nivåer när det finns elever som har svårt att nå målen. Andra lärare uttrycker sig mer resignerat över detta faktum.³⁷ Även om de högpresterande eleverna kan få extra uppgifter av olika slag blir följden ofta att eleverna lämnas på egen hand med dessa och själva får ta ett stort ansvar för sitt eget lärande.³⁸

Skolverket pekar på att högpresterande elever i internationella studier ofta har en mer positiv upplevelse av lärarens stöd och av relationen mellan lärare och elev.³⁹

²⁹ Se t.ex. Skolverket (2017a); SKL (2019).

³⁰ SKL (2019), s. 29.

³¹ Skolinspektionen (2010), s. 27.

³² Skolverket (2018a), s. 25 ff; Skolinspektionen (2021b), s. 10.

³³ Se t.ex. Skolinspektionen (2018a), s. 18; Skolinspektionen (2021b), s. 34; Skolinspektionen (2010), s. 27.

³⁴ Skolverket (2012), s. 45.

³⁵ Skolinspektionen (2021d).

³⁶ Jahnke och Hirsh (2020), s. 25; Skolinspektionen (2021b), s. 13.

³⁷ Skolinspektionen (2018a), s. 6.

³⁸ Skolinspektionen (2018a), s. 16, 23, 37; Skolinspektionen (2018b), s. 28; Skolinspektionen (2014), s. 8.

³⁹ Skolverket (2012), s. 49 f.

Från den svenska skolan framkommer dock signaler om att man inte lyckas uppmuntra och stödja elevers lärande på hög nivå. Dessutom kan högpresterande elever lägga sig på en lägre nivå, för att inte sticka ut för mycket från mängden. Sammantaget kan detta leda till försämrade prestationer och en negativ upplevelse av undervisningen.⁴⁰ Skolverket pekar på att om skolgången är för enkel för högpresterande elever kan skolor missa att utveckla deras studietekniska förmågor och fungerande arbetsrutiner som de behöver i senare årskurser och skolformer.⁴¹ Av denna anledning menar Skolverket att det är av vikt att eleven ges stöd och vägledning av läraren i att skapa sig en förståelse och tolkning av ett avancerat innehåll, liksom erbjuds redskap och strategier för att själv kunna tillgodogöra sig innehållet.⁴²

Otillräckligt stöd till lärarna ger sämre förutsättningar att stimulera elever som ligger långt fram i lärandet

Skolinspektionen har kunnat konstatera att lärarna på vissa skolor upplever att det saknas gemensamma strategier på ett skolövergripande plan för hur man ska hantera utmaningar och stimulans i undervisningen. I såväl Skolinspektionens granskningar som Skolverkets rapport "Attityder till skolan" (2018) framkommer en tydlig bild av att skolorna prioriterar elever i behov av stöd och att samtal sällan förs kring att utveckla undervisningen för elever som upplever den som mindre krävande.⁴³ I Skolverkets statistik framgår att 25 till 30 procent av lärarna i mellanstadiet upplever sig begränsade i att erbjuda extra stimulans till högpresterande elever.⁴⁴ Dessa siffror ökar dessutom i de högre årskurserna; på högstadiet uppger drygt var tredje lärare att de i liten utsträckning kan erbjuda stimulans till dessa elever. I tidigare granskningar om högpresterande elever i gymnasiet lyfter både lärare och rektorer fram bristen på tid för samverkan som ett hinder för att ge elever adekvat stimulans och utmaningar.⁴⁵ I detta ingår även elevhälsoteamets roll och hur denna främst används för elever som har svårt att nå målen. Eftersom högpresterande elever ofta framställs som självgående har många skolor medvetet eller omedvetet missat att uppmärksamma behovet av att utveckla sin undervisning för att matcha dessa elevers behov. Att felaktigt anta att elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling inte behöver stöd kan i kombination med begränsade resurser leda till en negativ spiral, där uteblivna utmaningar resulterar i understimulerade elever som tappar intresset för ett ämne och därigenom presterar sämre.⁴⁶

Rektorns betydelse för skolutvecklingen får inte förringas. I flera granskningar ser Skolinspektionen utvecklingsområden kopplat till det skolövergripande arbetet, för vilket rektorn är den pedagogiska ledaren.⁴⁷ På många skolor finns en splittrad bild av vad kunskap är, hur man bäst förvaltar denna och även skilda uppfattningar om vad skolans uppdrag är. Detta ger avtryck i verksamheten där personal drar åt olika håll. Vilka möjligheter och förutsättningar som elever erbjuds för att lyckas, eller

⁴⁰ Skolverket (2012), s. 50.

⁴¹ Skolverket (2012), s. 50.

⁴² Skolverket (2012), s. 54.

⁴³ Skolinspektionen (2018b), s. 28. Skolinspektionen (2018a), s. 23; Skolverket (2018b), s. 28 ff.

⁴⁴ Skolverket (2018b), s. 35.

⁴⁵ Skolinspektionen (2018a), s. 6, 23.

⁴⁶ Edfeldt, Å., och Wistedt, I. (2009), s. 76–83.

⁴⁷ Se till exempel Skolinspektionen (2019).

vilket bemötande de får, blir således personbundet. För elever kan detta resultera i att de som är i behov av extra utmaningar bromsas upp i sin kunskapsutveckling.⁴⁸

Viktigt att tidigt fånga och bevara elevernas intresse för skolan

Skolinspektionens enkäter och granskningar visar att många elever i den svenska skolan upplever lektioner som enformiga och ostimulerande.⁴⁹ Forskning betonar att elevers fortsatta lärande kan påverkas negativt om undervisningen inte anpassas efter elevens behov och erbjuder tillräckligt med stimulans och utmaningar.⁵⁰ Studier visar att undervisningen i högre grad behöver tillvarata den lust att lära som barn har med sig till skolan.⁵¹ Att tidigt se elevernas behov och ge dem anpassade utmaningar på deras respektive kunskapsnivå är av stor betydelse, då lärare uppger att det är svårare att förändra en elevs negativa bild av skolan efter mellanstadiet.⁵² Enligt Skolenkäten svarar knappt 30 procent av eleverna att skolarbetet gör dem nyfikna på att lära sig mer. Nästan hela 80 procent anser dessutom att skolarbetet sällan eller aldrig är svårt, medan 15 procent av eleverna upplever att de inte kan få svårare eller mer utmanande uppgifter av läraren.⁵³ Dessa siffror ligger i linje med Skolverkets statistik, där var fjärde elev i mellanstadiet sällan eller aldrig upplever att läraren väcker deras lust och intresse för ett ämne. Den negativa upplevelsen är dessutom starkare såväl för flickor som vid högre ålder.⁵⁴

Om skolan inte lyckas främja elevernas lust att lära i de tidigare årskurserna kan följderna bli stora och allvarliga. Bristande stimulans kan leda till passivitet hos elever, vilket i förlängningen kan få större konsekvenser än bara en lägre studiemotivation. Kunskapsutvecklingen kan försämrans, liksom elevernas självbild. Återkommande skolmisslyckanden, kan följas av frånvaro och i värsta fall leda till att elever blir långvarigt frånvarande.⁵⁵ I stället för att en elevs fördjupade kunskaper inom ett område skulle kunna nyttjas till att inspirera och engagera klasskamrater riskerar en understimulerad elev att bli ett störande element i klassrummet. När undervisningen inte förmår att utmana och stimulera alla elever till vidare studier är detta ett misslyckande och resursslöseri, som inte bara drabbar enskilda individer utan också samhället i stort.⁵⁶

Syfte och frågeställningar

Syftet är att granska i vilken grad undervisningen i årskurs 4 genomförs på ett sådant sätt att elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling bibehåller sitt intresse för skolarbetet och får möjlighet att nå längre.

Granskningen har fokuserat på följande frågeställningar:

1. I vilken utsträckning arbetar lärare metodiskt vid planering och i undervisning för att ge elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling möjlighet att nå längre?

⁴⁸ Skolinspektionen (2010), s. 33.

⁴⁹ Se bl.a. Skolinspektionen (2014), s. 8 ff.; Skolinspektionen (2018), s. 15-16; Skolinspektionen (2021c).

⁵⁰ Petterson, E. (2011); Persson, R.S. (2010); Skolverket (2012), s. 9 ff.

⁵¹ Vetenskapsrådet (2013), s. 125.

⁵² Skolverket (2019b), s. 43 f.

⁵³ Skolenkäten (2021c).

⁵⁴ Skolverket (2018b).

⁵⁵ Se till exempel Liljedahl, (2022).

⁵⁶ Skolinspektionen (2014), s. 15.

2. I vilken utsträckning ger skolans ledning stöd för en undervisning som stimulerar elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling?

Inom respektive frågeställning har Skolinspektionen formulerat ett antal kvalitets-kriterier som våra bedömningar utgår ifrån. Kvalitetskriterierna baseras på vad forskning och tidigare studier visar är hög kvalitet inom områdena, se bilaga 6.

Med anledning av att tidigare forskning har uppmärksammat att många elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling förlorar sin motivation i ett tidigt skede av sin skolgång är granskningen avgränsad till undervisningen i de teoretiska ämnena i årskurs 4.

Granskningens genomförande

Skolinspektionen genomförde granskningen under vårterminen 2022. Den omfattade 29 skolor, från Arvidsjaur i norr till Malmö i söder (24 kommunala och 5 fristående verksamheter). I urvalet ingick skolor från såväl storstads- som landsbygds-kommuner. I syfte att fånga skolor med olika förutsättningar ingick nio skolor i ett särskilt urval utifrån att skolorna har en låg andel elever med föräldrar med eftergymnasial utbildning, medan övriga 20 skolor är slumpvis utvalda.

Granskningen bygger på ett empiriskt material som innefattar gruppintervjuer med elever (uppdelade i flickor och pojkar) och lärare samt intervjuer med representanter för elevhälsoteam och eventuella ”nyckelpersoner” med uppdrag av intresse för denna granskning. På varje skola har även rektor intervjuats. Inför intervjuerna tog Skolinspektionen del av statistik och dokumentation som Skolinspektionen har begärt in av rektor och huvudmannen, såsom elevuppgifter i ämnena. Utöver dessa intervjuer har vi genomfört lektionsobservationer i teoretiska ämnen. På grund av pandemin genomfördes de inledande besöken till viss del på distans i form av digitala intervjuer med personal, medan alla lektionsobservationer och elevintervjuer utfördes fysiskt på plats. Även om besöken genomfördes mer och mer på plats allt eftersom vårterminen fortskred hölls rektorsintervjuerna i vissa fall digitalt genom hela granskningen.

Intervjuerna, observationerna och den insamlade dokumentationen ligger till grund för de bedömningar som Skolinspektionen gjort av kvaliteten i skolornas arbete med att ge stimulans och utmaningar till elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Mer information om granskningens genomförande finns att läsa i bilaga 1. I bilaga 2 finns en förteckning över samtliga granskade skolor och i bilaga 5 återfinns granskningens författningsstöd.

I den här rapporten sammanfattar Skolinspektionen de viktigaste iakttagelserna som gjorts i samband med granskningen.

Avgränsningar

I fokus för granskningen är aspekter av undervisningen där vi sett att skolorna inte alltid förmår att tillgodose behoven hos elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Sammantaget är gruppen av elever som kan räknas till de som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling stor, kanske större än många föreställer sig. På en skola med 100 elever finns det, statistiskt sett, 15 till 20 högpresterande elever

– det vill säga flera i varje klass.⁵⁷ Och i varje klass finns det, statistiskt sett, en särskilt begåvad elev. Dessutom finns det, statistiskt sett, en extremt begåvad elev på en skolenhet med 100 elever. Utöver det finns det elever som inte presterar i skolarbetet, men skulle kunna prestera på hög nivå med stöd, stimulans och utmaningar på rätt nivå. Skolans uppdrag är att ge alla elever kognitiv stimulans och utmaningar så att de kan nå så långt som möjligt.

Elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling

I granskningen har vi valt att utgå från begreppet ”elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling”. Begreppet inkluderar elever som på olika sätt ligger långt fram i lärandet. Detta kan visa sig genom att eleverna utvecklas ovanligt snabbt och/eller når målen med relativ enkelhet. I denna kategori kan både högpresterande och särskilt begåvade elever ingå, men även elever som inte för tillfället presterar väl i skolarbetet. I granskningen har vi brett skolorna välja ut elever till våra intervjuer utifrån följande kriterier:

- Elever som utför uppgifter snabbt och korrekt.
- Elever som vet svaret på lärarens frågor.
- Elever som förstår nytt material snabbt och lätt.
- Elever som visar viss analytisk förmåga.
- Elever som visar viss förmåga till kritiskt tänkande.
- Elever som kan bli uttråkade och rastlösa om undervisningen uppfattas som långsam.
- Elever som är vetgiriga och ställer många/överraskande frågor.
- Elever som klarar skolan bra trots att de inte arbetar särskilt hårt.

Det är undervisningen för dessa elever som granskningen avser.

I bilaga 3 återfinns även några närbesläktade begrepp förklarade.

⁵⁷ Se exempelvis Skolverket (2015a), s. 10.

Detta visar granskningen

I detta kapitel redogör vi för granskningens resultat. Inledningsvis beskriver vi vår övergripande bild av kvaliteten i de granskade skolornas arbete. Därefter redogör vi för iakttagelser kopplade till de två frågeställningarna som varit våra utgångspunkter vid granskningen av lärarnas respektive rektors arbete. Den första frågeställningen handlar om i vilken utsträckning undervisningen ger elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling möjlighet att nå längre. Den andra frågeställningen handlar om i vilken utsträckning rektor ger lärarna stöd för en undervisning som stimulerar elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling möjlighet att nå längre.

Det som presenteras här är vår sammantagna bild och analys av de iakttagelser och bedömningar som gjorts på de 29 skolor som ingått i granskningen. Resultatet ger inte en nationellt representativ bild av skolors arbete, men våra resultat och de exempel som presenteras kan användas som inspiration för andra skolor.

Många skolor möter inte behoven hos elever som ligger långt fram

Vår övergripande bild är att många skolor kan göra betydligt mer för att försäkra sig om att elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling ska få möjlighet till utveckling. Skolinspektionen bedömer att majoriteten av de granskade skolorna (24 av 29) behöver utveckla sitt arbete i något avseende. Ofta relaterar utvecklingsområdet till frågeställning 2, det vill säga till rektors arbete.

På ungefär en tredjedel av skolorna (11 stycken) bedömer vi att utvecklingsbehoven är stora. På dessa skolor behöver såväl undervisningen som förutsättningarna för densamma utvecklas ytterligare. På dessa skolor är undervisningens kvalitet personberoende och ett gemensamt övergripande arbete på skolan saknas. På dessa skolor arbetar lärarna i högre grad ensamma och elevhälsoteamets kompetenser utnyttjas inte för att utveckla undervisningen för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

Även om rektors arbete långt ifrån alltid motsvarar det som myndigheten uppfattar som hög kvalitet är vår bedömning att undervisningen på majoriteten av de granskade skolorna (18 av 29) ger möjlighet till stimulans och utmaningar för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Lärarna lyckas, trots att rektor inte alltid ger dem det som Skolinspektionen uppfattar som goda förutsättningar, erbjuda elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling undervisning som ger dem möjlighet att nå längre.

Endast fem av de 29 skolor som granskats bedöms arbeta på ett sätt som i hög utsträckning möter våra uppsatta kvalitetskriterier i både frågeställning 1 och frågeställning 2 (se bilaga 6). På dessa fem skolor lyckas lärarna väl i arbetet med att ge elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling möjlighet att nå längre och rektorerna ger lärarna goda förutsättningar för en sådan undervisning.

Även om vi har bedömt att undervisningen på flertalet skolor ger generella möjligheter till utmaningar för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling så framkommer i intervjuerna att det på de flesta skolor finns några elever som tycker

att de saknar utmaningar i ett eller flera ämnen. Vi kan också se indikationer på vissa skillnader i förutsättningar att få en likvärdig utbildning mellan pojkar och flickor som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

Elever som ligger långt fram prioriteras inte i undervisningen

Det första området Skolinspektionen har granskat är i vilken utsträckning lärare arbetar metodiskt vid planering och i undervisning för att ge elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling möjlighet att nå längre. Skolinspektionen bedömer att lärarnas arbete på majoriteten av de granskade skolorna i hög grad möter våra uppsatta kvalitetskriterier. På 11 av de 29 besökta skolorna behöver dock undervisningen utvecklas för att nå hög kvalitet. För att möta våra uppsatta kvalitetskriterier behöver lärarna bredda sitt fokus till att även inkludera elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling, skapa samsyn kring hur undervisningen ska genomföras samt utnyttja de möjligheter som deras differentierade undervisningsplanering ger för att anpassa undervisningen till elevernas kunskapsnivå.

Lärare använder sällan information vid överlämningar mellan årskurser

Även om granskningen visar att lärarna förbereder extra uppgifter och material, så beaktar lärare inte alltid elevernas tidigare prestationer i sin planering. Till exempel uppger nästan alla lärare att de läser överlämningarna från årskurs 3, men långt ifrån alla använder sig av dessa i någon större utsträckning vid planeringen av undervisningen. Lärarna beskriver att de behöver lära känna eleverna innan de bildar sig en uppfattning om var de befinner sig i sin kunskapsutveckling och kan anpassa undervisningsmaterialet. Denna period kan bli relativt lång, vissa lärare menar att de behöver en termin på sig för att bekanta sig med eleverna och skapa sig en bild av deras kunskaper. Det kan tolkas som att dessa lärare visserligen tar emot överlämningarna, men att de inte känner sig trygga med att utgå från dem i sin planering. Dyrbar tid kan gå förlorad och det finns risk att elever som inte får stimulans på rätt nivå förlorar intresset och tappar motivationen för skolarbetet.

Vid planering av undervisning beaktas dock elever som ligger långt fram

Vår granskning visar att lärare på nästan alla skolor i granskningen planerar undervisningen och förbereder uppgifter och material så att även elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling ges teoretiska möjligheter till stimulans och utmaningar. I intervjuerna berättar både lärare och rektorer på många av skolorna att lärare gör gemensamma grovplaneringar i respektive ämne. Dessa utvecklar lärarna därefter för att passa de behov som finns i respektive klass. Hänsyn tas även till elever som blir klara snabbt eller ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

Utifrån intervjuer och observationer framkommer att lärare på flertalet skolor använder både traditionella och digitala läromedel som ger möjlighet till kognitiv stimulans och utmaningar på olika nivåer. Läromedlen kan vara uppbyggda med olika "spår" eller på annat sätt ge möjlighet till olika nivåindelningar av undervisningsmaterialet. Även i lärarhandledningarna återfinns sätt att stimulera och utmana

eleverna genom uppgifter som möjliggör berikning. Några få skolor har låtit eleverna accelerera, det vill säga använda läromedel för högre årskurser i vissa ämnen som en anpassning för elever som har mycket goda kunskaper i dessa ämnen.

Av intervjuer med elever och av lektionsobservationer bekräftas bilden av att lärarna på nästan alla skolor anpassar undervisningsmaterial och att lärarna utformar extrauppgifter till elever som snabbt blir klara. Av cirka 140 granskade elevuppgifter bedömer vi att nästan alla är utformade för att teoretiskt sett kunna ge stimulans och utmaningar för elever som kognitivt ligger långt fram. Det kan till exempel handla om utmanande problemlösningsuppgifter i matematik, öppna skrivuppgifter i svenska/engelska eller fördjupande faktafrågor i samhälls- och naturorienterande ämnen. Det är dock mer osäkert i vilken utsträckning eleven kan omsätta uppgiften till en nivå som är utmanande då de granskade uppgifterna ofta är väldigt "öppna" och innehåller knapphändiga instruktioner. För att dessa uppgifter verkligen ska ge eleverna stimulans och utmaningar krävs att eleverna får ett nära lärarstöd och inte lämnas ensamma i arbetet.

Många, men inte alla, lektioner håller god kvalitet

Skolinspektionen har i granskningen observerat ett stort antal lektioner i teoretiska ämnen i årskurs 4. På majoriteten av dessa kan vi konstatera att undervisningen bedrivs på ett sätt som ger goda möjligheter till stimulans även för elever som ligger långt fram. Lektionerna i de samhällsorienterande ämnena tenderar att hålla något högre kvalitet än lektionerna i engelska, svenska, matematik och de naturorienterande ämnena i detta avseende. I övrigt syns inga större skillnader mellan olika ämnen vad gäller att ge stimulans och utmaningar till elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

På lektioner där lärare på ett bra sätt möter behoven hos elever som kognitivt ligger långt fram kan lärare till exempel fördela ordet växelvis genom att ibland låta elever som räcker upp handen svara och ibland rikta frågan mot enskilda elever. På dessa lektioner finns också en kultur där eleverna hjälper varandra. Läraren utmanar ofta elevernas tänkande genom att bland annat ställa reflekterande motfrågor och be eleverna utveckla sina svar till exempel genom att fråga: "hur menar du då", "hur kan det bli så" eller "hur blir det i förhållande till detta?". Lärare uppmuntrar också eleverna till att våga svara även om de är inte är säkra på svaret. Lärare låter eleverna vara med och styra innehållet i lektionen (inom ramen för ämnet) genom att låta elevernas intressen komma fram. Efter en genomgång går lärare runt i klassrummet och ger elever stöd och vägledning, både till elever som aktivt ber om stöd eller som läraren ser har fastnat på en uppgift och till elever som ser ut att klara sig själv. När lärare går runt förs samtal med eleverna som till exempel "Ja, det kan också vara andra anledningar, bra!" och "Det gör inget om man är osäker, det viktigaste är att resonera om olika metoder". På så sätt signalerar också läraren höga förväntningar på eleverna.

Av observationerna framgår att lärarna oftast skapar tydliga ramar och struktur för lektionerna. Lärarna knyter an till tidigare lektion och tydliggör syftet med lektionen. Därefter berättar läraren vad eleverna ska arbeta med under lektionen och vad de ska arbeta med om de blir färdiga med de uppgifter som först ska göras. Ofta skriver läraren upp lektionsinnehållet på tavlan, hur lång tid som är avsatt för de olika momenten samt hänvisningar till extrauppgifter för de elever som snabbt blir klara. I granskningen ser vi också att lärarna vanligen varierar arbetssätten under lektionerna och att de ofta delar in eleverna i olika grupperingar, vilket en del

lärare säger gynnar även de elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Ibland låter lärarna de eleverna som lätt når målen arbeta med varandra och ibland får de arbeta med de elever som inte har lika lätt att nå målen. I det senare fallet får eleverna möjlighet att formulera sina kunskaper för andra elever och utvecklar därigenom sitt eget kunnande ytterligare, berättar flera lärare. Vi har också sett att lärare har metoder för att skapa elevdiskussioner under lektionerna, till exempel genom att låta eleverna arbeta enskilt, i par och alla tillsammans.

Från både lärare och rektorer lyfts att en viktig förutsättning för att elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling ska kunna nå ännu längre, är att eleverna vågar uttrycka sig och vara vetgiriga och ställa många frågor utan att klasskamrater, eller lärare, tycker att de är besvärliga. Detta åstadkoms genom att lärarna arbetar med tydligt ledarskap för att skapa ett tillåtande klimat som präglas av trygghet och goda relationer mellan alla i klassrummet, berättar både lärare och rektorer. Flera lärare lyfter också vikten av att fördela ordet så att alla elever får talutrymme i klassrummet. Lärare låter även eleverna ofta redovisa i par och tydliggör för eleverna att de inte behöver "svara rätt" och uppmuntrar dem att motivera sina svar.

En del lektioner ger dock mindre stimulans och utmaningar för elever som kognitivt ligger långt fram. Det kan handla om lektioner med gemensamma genomgångar hela lektionen som alla elever måste lyssna på, oavsett kunskapsnivå. Det kan också vara lektioner där alla elever jobbar med samma material och där elever som snabbt blir klara får jobba med samma sorts uppgifter eller slutna uppgifter utan möjligheter till fördjupningar. På dessa lektioner är det inte ovanligt att elever tappar fokus på skolarbetet.

Lärarstöd till elever som ligger långt fram prioriteras ofta ned

Trots att de lektioner vi observerat i flera avseenden håller god kvalitet är det tydligt från intervjuer med skolpersonal på flera skolor att lärarnas fokus i undervisningen ligger främst på att ge stöd till de elever som har svårt att nå målen. Att prioritera stödet till de elever som har svårt att nå målen medför att lärarna upplever att de inte har tid att erbjuda tillräckligt med stöd till elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. En lärare uppger till exempel att hen uppmuntrar elever som ligger långt fram att gå till skolans organiserade läxhjälp för att få stimulans och utmaningar utifrån deras behov, eftersom tiden inte räcker till under lektionen. På en annan skola lyfter lärare under intervjun att de har en grupp elever i behov av stöd och som troligen är understimulerade på lektionerna, men att eleverna, vid rätt förutsättningar, sannolikt har potential att tillhöra de elever som ligger långt fram. Företrädare för de flesta skolors elevhälsoteam berättar att det ofta är en svår situation för undervisande lärare att räkna till för alla elever. De säger att både deras och lärarnas fokus är främst de elever som behöver stöd för att nå målen. De säger också att de vet att elever som ligger långt fram inte alltid får tillräckligt lärarstöd och att det därför förekommer att elever som snabbt blir klara får vänta in andra elever.

Våra observationer bekräftar i vissa fall dessa bilder. Vi har sett exempel på att elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling inte får tillräckligt lärarstöd, att lärare inte uppmärksammar elever som arbetar helt på egen hand eller att elever delvis gör annat än skolarbete på sina datorer vilket också påverkar andra elever i klassrummet. Både från lärarintervjuerna och från våra lektionsobservationer fram-

kommer att i de klasser där läraren har stöd i klassrummet (till exempel av en annan lärare eller en elevassistent) skapas bättre förutsättningar för att ge mer stöd, även till de elever som snabbt blir klara eller ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

Osäkerhet kring att identifiera elever som ligger långt fram

Våra utredningar visar att både lärare och representanter för skolans elevhälso-team ofta är ovana att prata om elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Av intervjuerna med lärarna och representanterna för skolans elevhälso-team framgår att personalen på skolorna sällan strukturerat samtalar om eleverna som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. På några skolor har personalen svårt att identifiera om det finns elever i årskurs 4 som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling, eller om dessa elever ens finns på skolan.

I intervjuerna framkommer att lärarna ser vissa skillnader mellan pojkar och flickor vad gäller hur synliga dessa elever är i klassrummet. Lärare på några skolor berättar att det inför Skolinspektionens besök varit enklare att identifiera pojkar än flickor som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. I andra intervjuer säger lärare att vissa flickor kanske kognitivt ligger långt fram, men att deras kunskapsnivåer kan döljas till exempel bakom ett långsamt (men noggrant) arbetssätt eller ett osäkert beteende. Därmed kan det vara svårare att identifiera flickor än pojkar. Några entydiga mönster kan dock inte skönjas. Våra granskningar visar att det kan se olika ut på olika skolor och i olika klassrum. Enligt lärare på en skola tar flickorna mindre plats i undervisningen trots att pojkar och flickor ämnesmässigt har likvärdiga kunskaper, medan lärare på en annan skola menar att flickorna är "hungriga" på kunskap och tar mer plats än pojkarna i undervisningen. På ytterligare en skola lyfter lärare också att det finns elever som har tappat motivationen till skolarbetet för att de redan tidigt i sin skolgång hade stora ämneskunskaper. Lärarna säger att det då är svårt att identifiera om dessa elever ligger långt fram eftersom de redan tappat motivation för skolarbetet och inte vill visa sina kunskaper.

Både representanter för elevhälso-teamet och lärare på flera skolor lyfter också att det kan vara extra utmanande att identifiera elevers kunskapsdjup och behov av utmaningar hos nyanlända elever och elever som av andra skäl inte är så språkstarka i klassrummet. På några skolor framkommer dock goda exempel på samarbete med skolans studiehandledare för att dels identifiera elevens kunskapsnivå, dels låta eleven arbeta på sitt modersmål med utmanande uppgifter i olika ämnen. Ett exempel är en elev som arbetar med att skriva och bearbeta avancerade texter på sitt modersmål.

Inte alla elever utmanas i undervisningen

Trots att vi ser att de flesta lektioner ger möjlighet till kognitiv stimulans för elever som kognitivt ligger långt fram ser vi att arbetet kan utvecklas ytterligare på många av skolorna. Vi ser att undervisningen inte differentieras fullt ut. Merparten av eleverna berättar i intervjuerna visserligen att de är nöjda med sina lärare och att de som regel inte behöver vänta länge på att få stöd, stimulans och utmaningar på lektionerna. Men det finns enstaka elever i många intervjugrupper, såväl pojkar som flickor, som ger uttryck för att de saknar stimulans och utmaningar. Flera ele-

ver säger att undervisningen är för lätt och att det kan vara jobbigt att sitta på lektioner när de redan behärskar ämnesområdet som lektionen handlar om. I intervjuerna beskriver framför allt flickor ganska utförligt hur de upplever undervisningen. Flera flickor berättar att de försöker lösa bristen på stimulans på egen hand. En flicka berättar till exempel att hon kan det mesta på vissa lektioner men att hon trots det försöker lyssna på läraren för att bli ännu bättre, en annan flicka berättar att hon tycker att engelskan är för enkel men att hon inte har berättat det för läraren. Pojkarna uttrycker oftare mer rakt på sak att undervisningen inte stimulerar och utmanar dem. Flera pojkar säger till exempel att undervisningen i vissa ämnen är tråkig eftersom de redan kan det som lektionen handlar om. En pojke säger att han tappar koncentrationen när han blir uttråkad och en annan pojke säger att han nästan somnar vid sådana lektioner.

Möjligheten att differentiera undervisningen nyttjas inte fullt ut

Våra lektionsobservationer och intervjuer visar att de flesta lektioner inleds med en genomgång där alla elever, med några få undantag, deltar. Därefter får vanligen alla elever arbeta med samma material och uppgifter, oavsett kunskapsnivå. På de flesta observerade lektionerna förväntas eleverna vanligtvis göra alla basuppgifter som läraren har planerat. Först därefter får eleverna börja arbeta med de extrauppgifter som läraren har förberett. Oftast måste eleverna arbeta med alla uppgifter i en viss ordning. Det innebär att lärarna visserligen förbereder mer utmanande uppgifter, men att eleverna till exempel måste arbeta med steg 1 och steg 2 innan de får börja med steg 3, oavsett elevernas respektive kunskapsnivå. Extrauppgifterna som lärarna presenterar kan mestadels sägas vara generellt utmanande, men det är inte givet att de enskilda eleverna upplever uppgifterna som stimulerande. Intervjuade elever berättar att det varierar om extrauppgifterna är kognitivt utmanande eller om det blir mer av samma uppgifter som tidigare. En elev berättar till exempel att extrauppgifterna har ungefär samma svårighetsgrad som de som står i boken och att det inte är så utmanande. En annan elev säger att extrauppgifterna ofta hämtas från en ”matteapp”, men att det bara blir samma sorts tal och att det därför blir tråkigt. Utmaningen att stimulera och utmana elever som ligger långt fram blir särskilt tydlig i intervjuer med lärare som uppger att de har svårt att hinna med att ge lärarstöd till dessa elever. Så trots att lärare planerar för differentiering lyckas de inte anpassa undervisningen till elevernas kunskapsnivå och behov av kognitiva utmaningar. Därmed begränsas möjligheterna att nå längre genom uppgifter som kan ge berikning för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

Vid några få skolor framkommer i intervjuer med elever, lärare och representanter för elevhälsoteamet att det i vissa ämnen även finns så kallade ”stoppuppgifter”, det vill säga en uppgift som innebär att när eleven är klar med den får hen ingen ny uppgift utan måste invänta övriga elever. En elev säger att de inte får hjälp att komma vidare förrän alla elever är färdiga med uppgifterna. Elever som snabbt blir klara förväntas stället läsa sin bänkbok, göra uppgifter i andra ämnen eller göra andra läxor. Därmed tappar eleven undervisningstid i det specifika ämnet.

Behöriga lärare upplever större utrymme att ge stimulerande undervisning

Granskningen kan inte användas för att dra generella slutsatser om skolsverige, men det finns i de granskade verksamheterna tecken på att vissa lärare lyckas bättre än andra med att genomföra en undervisning som stimulerar elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. På skolor där en stor andel av lärarna svarat i Skolinspektionens skolenkät att de upplever att de har utrymme för att stimulera alla elever, har vår bedömning i denna granskning också ofta varit att lärarna bedriver en undervisning som ger möjlighet till stimulans och utmaningar för elever som ligger långt fram.⁵⁸ Utifrån lärarnas svar i skolenkäten kan vi vidare konstatera att lärare på skolor där lärarbehörigheten är hög upplever att de har utrymme att stimulera alla elever, oftare än lärare på andra skolor.⁵⁹

Svagt organisatoriskt stöd för undervisning som utmanar

Granskningens andra frågeställning handlar om i vilken utsträckning skolans ledning ger stöd för en undervisning som stimulerar elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Skolinspektionens sammantagna bedömning är att 24 av de granskade skolorna behöver utveckla arbetet i detta avseende. Endast på fem av de 29 besökta skolorna ger skolans ledning i hög utsträckning stöd för en undervisning som stimulerar elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

Elevhälsoteamet nyttjas sällan för samverkan kring undervisning för elever som ligger långt fram

Elevhälsoteamets arbete är ett område där vi ser betydande kvalitetskillnader. På mer än hälften av skolorna finns inte utarbetade rutiner för hur lärarna kan få stöd av elevhälsoteamet med att utarbeta och utveckla en stimulerande undervisning för elever som nått långt i sin kunskapsutveckling. Istället framkommer i intervjuerna att elevhälsoteamens arbete på merparten av skolorna är organiserat så att de främst har fokus på de elever som behöver stöd för att nå målen. På några skolor berättar dock representanter för elevhälsoteamet att de i samband med utredningar har identifierat elever i årskurs 4 som skulle kunna ligga långt fram i sin kunskapsutveckling med rätt stimulans och utmaningar men nu inte presterar väl i skolarbetet.

Flertalet av de intervjuade lärarna uppger att större delen av kontakten med skolans elevhälsoteam sker i samband med att de känner oro för eleverna gällande låga kunskapsresultat eller vid hög frånvaro. Representanter för elevhälsoteamet på de flesta skolorna uppfattar att det i dagsläget framförallt är lärarna som kan identifiera vilka elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling, men om det fanns tid skulle elevhälsoteamet kunna fungera som stöd i detta arbete. På några

⁵⁸ Dessa lärare har svarat högt på följande frågor i Skolinspektionens skolenkät (Skolinspektionen 2021d): "Jag har möjlighet att hitta utmaningar för mina elever" och "Jag har utrymme att ge stimulerande uppgifter till alla elever".

⁵⁹ Skolor vars lärare i Skolinspektionens skolenkät (Skolinspektionen, 2021d) svarar över medianvärdet för riket på ovanstående frågor har i genomsnitt 78 procent behöriga lärare; skolor vars lärare svarar under medianvärdet för riket har i genomsnitt 67 procent behöriga lärare.

skolor uppger elevhälsoteamets representanter att de har specifik kompetens inom området och att de skulle kunna nyttjas mer både för att identifiera elevers behov och för att utveckla undervisningen för att möta dessa. På en skola framkommer det exempelvis att i analys av läs- och stavningstester som genomförs i årskurs 4 framträder både elever som behöver stöd för att nå målen och elever som kommit långt i sin kunskapsutveckling. Denna information används dock främst för att uppmärksamma elever med svårigheter att nå de mål som minst ska uppnås i olika ämnen. Trots att stor kompetens i många fall finns hos elevhälsoteamet används den sällan för att stödja lärarna att möta elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling i undervisningen.

Ofta saknas skolövergripande arbetssätt för en mer stimulerande undervisning

I granskningen ser vi att lärarna på de flesta skolorna endast i begränsad omfattning har reella möjligheter att tillsammans med andra utveckla en undervisning som stimulerar och utmanar elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Intervjuade lärare på många skolor uppger att gemensamma diskussioner om hur undervisningen för dessa elever ska bedrivas inte alls förekommer på deras skolor. Detta gäller även flera av de skolor där vi på en del lektioner observerade god undervisningskvalitet. På dessa skolor finns inte gemensamma strategier varken för att utveckla eller för att genomföra en undervisning som stimulerar elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Det är också på dessa skolor som vi ser stora skillnader i undervisningen mellan olika klassrum och lärare.

Av intervjuer med lärarna och företrädare för elevhälsoteamet framgår att det visserligen finns en generell medvetenhet hos lärare om vikten av att utmana elever som kommit långt i sin kunskapsutveckling men utvecklingsarbetet är oftast inriktat mot att lyfta de elever som har svårt att nå målen. I detta arbete har de flesta skolor siktat på att differentiera undervisningen i klassrummet för att nå så många elever som möjligt. I utvecklingsarbetet har lärarna fått generell kunskap om vikten av att konstruera elevuppgifter av öppen karaktär, det vill säga som ger möjlighet till berikning, och att tillhandahålla extra uppgifter som ger eleverna möjlighet att arbeta framåt i snabbare takt. Däremot är de gemensamma insatserna sällan riktade mot att öka kunskapen om behov hos elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Samtal kring hur dessa elever kan utmanas i undervisningen förs visserligen sporadiskt i lärarnas arbetsrum och till viss del i arbetslagen, men på många skolor framhåller lärare att det inte finns ett systematiskt arbete kring elever som kognitivt ligger långt fram. I flera intervjuer med både lärare och annan personal framkommer även att de saknar tid för reflektion och möjlighet att på olika sätt sprida den kunskap som redan finns i verksamheten för att utveckla undervisningen så att den gynnar elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Konsekvensen blir stor variation i undervisningens kvalitet inom den enskilda skolan. Elevernas möjlighet att få en undervisning som präglas av en kognitivt utmanande och stimulerande undervisning blir därmed beroende av vilken lärare eleven har.

Dock finns några exempel på skolor där lärarna har goda möjligheter att på olika sätt arbeta för att utveckla undervisningen för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. På några skolor sker till exempel veckovisa årskursmöten eller arbetslagsmöten där lärare och elevhälsoteamet var för sig eller tillsammans kan föra pedagogiska diskussioner som även berör elever som ligger långt fram i sin

kunskapsutveckling. Till exempel kan diskussionerna handla om hur lärarna kan utforma undervisningen så att den i möjligaste mån utmanar och stimulerar eleverna utifrån deras respektive kunskapsnivå, hur de kan ge eleverna möjlighet att utveckla och visa olika förmågor samt möjlighet att resonera och göra analyser. Lärare och elevhälsoteamets personal får också möjlighet att delta i kompetenshöjande aktiviteter inom området.

Även om det finns skolor som har utarbetade kontaktvägar gällande samverkan och erfarenhetsutbyten mellan den egna skolan och andra skolor kring utveckling av undervisningen rör denna samverkan sällan, eller aldrig, elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Rektorer på några av de besökta skolorna berättar dock att de har påbörjat insatser i syfte att höja personalens kompetens kring framgångsrika arbetssätt för stimulerande undervisning för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling, men uppger samtidigt att detta ännu är i sin linda.

Elever som ligger långt fram synliggörs sällan i skolans resultatuppföljningar

Det finns betydande kvalitetsskillnader mellan de besökta verksamheterna vad gäller rektors resultatuppföljningar. Granskningen visar att skolorna sällan på ett systematiskt sätt synliggör elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling i uppföljningar av kunskapsresultat och undervisningens kvalitet. Detta trots att flera skolor gör ganska omfattande uppföljningar och analyser av elevernas resultat ur olika aspekter. Endast på ett fåtal skolor är det tydligt att elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling synliggörs och prioriteras i uppföljning och analys i lika hög grad som elever som har svårt att nå målen. Rektorerna säger ofta att de inte har ett särskilt fokus på elever som ligger långt framme i sin kunskapsutveckling, fokus ligger istället på de elever som behöver stöttning och särskilt stöd för att nå målen. Det framgår också att lärare eller skolornas elevhälsoteam sällan blir involverade i analysen beträffande elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

På flera av skolorna gör lärarna regelbundet en bedömning av elevernas kunskapsutveckling utifrån färgmarkeringar. Elever som riskerar att inte nå målen markeras ofta med rött, elever med godtagbara kunskaper markeras ofta med grönt och elever med mer än godtagbara kunskaper markeras ofta med blått. I intervjuer berättar lärare och rektorer att elevgruppen markerad med blå färg avser de elever som, vid en betygssättning, uppnår kriterierna som skulle motsvara alla betygssteg från D/C till A. Av intervjuerna framgår att skolorna utifrån denna rutin inte kan följa kunskapsutvecklingen för den grupp elever som har kunskapsnivåer som motsvarar de högre betygsstegen.

Av vår granskning framgår att inte heller huvudmännen prioriterar att följa upp kunskapsutvecklingen hos elever som når de högre betygsstegen. En rektor berättar till exempel att huvudmannens system för inrapportering är byggt för att enkelt kunna synliggöra elever som riskerar att inte nå målen, men att skolan inte i det systemet kan följa upp elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Rektorn beskriver vidare att inte heller huvudmannens digitala system för utvecklingssamtal gör det möjligt för hen att följa elevernas kunskapsutveckling den vägen. Här blir det tydligt att även huvudmannens val av digitala stödsystem bidrar till att styra skolornas fokus i skolornas utvecklingsarbete.

Elever som ligger långt fram synliggörs inte heller i skolans arbetssätt eller rutiner

Granskningen visar på osäkerhet hos skolorna att identifiera elever som kognitivt ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Som tidigare nämnts uppger både lärare och rektorer på flera skolor att de inte har några elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling, eller att de haft några enstaka elever flera år tillbaka i tiden. Det visar på en ovana att samtala om dessa elever och kan vara en del av förklaringen till varför lärare får svårt att identifiera elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling och anpassa undervisningen till dem.

Ett sätt att synliggöra behoven hos elever som kognitivt ligger långt fram i sin kunskapsutveckling skulle kunna vara att utforma rutiner och arbetssätt i syfte att sprida goda undervisningsstrategier anpassade för dessa elever. I denna granskning fann vi inga tydliga sådana rutiner eller arbetssätt avsedda att synliggöra och stödja elever som ligger långt fram. På tre av de besökta skolorna finns däremot handlingsplaner för hur skolan arbetar med undervisning för särskilt begåvade elever. På ytterligare ett par skolor hade arbetet för att ta fram handlingsplaner för särskilt begåvade elever påbörjats. På en skola togs handlingsplanen fram redan 2020, men i övriga fall har processen att ta fram en handlingsplan påbörjats i samband med Skolinspektionens besök på skolan. I huvudsak fokuserar handlingsplanerna på att identifiera och omhänderta behov hos särskilt begåvade elever i undervisningen. Handlingsplanerna riktas alltså inte mot arbetssätt i undervisningen för den bredare grupp av elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling, vilken är i fokus för denna granskning. Det framkommer dock vid intervjuer med skolpersonal att de tack vare arbetet med handlingsplaner för särskilt begåvade elever har börjat uppmärksamma även andra elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. På en skola berättar skolpersonalen att de, genom arbetet med handlingsplanen, samtidigt har lyft blicken till ett bredare fokus som inkluderar elever som ligger långt fram. De intervjuade beskriver arbetet som en ”synvända” och viktigt för utvecklingen av deras differentierade undervisning.

Kontinuitet på rektorsposten bidrar till stabilitet och utveckling

Det varierar hur mycket och på vilket sätt rektorerna skaffar sig insyn i hur lärarna bedriver sin undervisning på skolorna. På flera skolor visar våra utredningar att den främsta informationskällan är medarbetarsamtalen. Flera rektorer säger att de har intentionen att vara mer ute i undervisningen, men att det är svårt att få tid till det. På ett fåtal skolor framkommer dock utförliga beskrivningar av hur rektor får kunskap om hur undervisningen generellt bedrivs, exempelvis genom strukturerade lektionsobservationer, medarbetarsamtal och pedagogiska samtal i olika konstellationer. Erfarenheterna sammanställs därefter på en övergripande nivå och diskuteras såväl på ledningsnivå som ute i arbetslagen. Rektorer som arbetar på ett sådant sätt har arbetat i mer än två år på sin skola i nästan samtliga fall.

I granskningen framgår att rektorer som har arbetat en längre tid på samma skola har kommit längre i arbetet med att uppmärksamma, följa upp och anpassa undervisningen för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Av granskningen framkommer också att många rektorer har arbetat en kort tid på sin skola. I denna granskning har ungefär en tredjedel av rektorerna arbetat på sin skola i högst två år. På fyra av de fem skolor som bedöms arbeta på ett sätt som motsvarar Skolinspektionens kvalitetskriterier för hög kvalitet har rektorerna arbetat på skolan över

tio år. På skolor där rektorn har varit kort tid på skolan (upp till två år) har Skolin-
spektionen däremot ofta identifierat stora utvecklingsbehov.

Några skolor arbetar med att stimulera eleverna även utanför lektionstid

I granskningen ser vi att några skolor arbetar för att stimulera elevernas intresse för skolarbetet även utanför lektionstid. På sex av skolorna finns det exempel på sådana aktiviteter. Det är vanligast med aktiviteter i matematik, men det finns också exempel på bokklubb/biblioteksråd, läxklubb, språkverkstad och extra musikundervisning. På en skola kan elever välja att vara med i en "robotics"-klubb där de får bygga egna robotar. På två skolor finns det ämneskunniga extra "mentorer" för de elever som har intresse för ett specifikt område. Det finns också exempel på skolor som deltar i olika tävlingar för att stimulera eleverna att nå längre i sin kunskapsutveckling. På två av dessa sex skolor används också studie- och yrkesvägledningen i ett uttalat syfte att skapa och bibehålla elevernas motivation för skolarbetet. I intervjuerna framkommer dock att många av aktiviteterna har pausats under pandemin.

På en skola i granskningen finns ett mer genomgripande upplägg som även inbegriper ett partnerskap med närområdet. Skolan ligger i ett socioekonomiskt utsatt område och har bland annat en lovskola riktad mot alla intresserade elever och där även de som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling deltar. Skolan låter även eleverna, under "Elevens val", välja inriktning för läsåret och erbjuder då sju olika inriktningar: Maker Lab, Bild, Engelska, Matematik, Ämnesfördjupning Svenska/SO, Textil och Idrott. Inriktningarna drivs av ämneskunnig personal och har genomtänkta upplägg. Alla inriktningar inkluderar hela mellanstadiet och är nivågrupperade efter elevens önskemål och kunskaper. Lärare och rektorer berättar att eleverna stimuleras och utmanas genom att arbeta i åldersblandade grupper med gemensamma intressen. Lärarna uppger att grupperna inte är statiska utan att elever kan gå mellan basnivå och avancerad nivå beroende på kunskapsnivå/färdigheter/förmåga och vad eleven vill satsa på. Utöver detta samarbetar skolan också med en närliggande gymnasieskola där gymnasieeleverna ansvarar för praktiska övningar och aktiviteter där de kan agera förebilder och föra samtal på en högre nivå jämfört med de jämnåriga kamraterna. Enligt rektorn bidrar skolans upplägg till att göra lärandet lustfyllt för eleverna.

På de skolor som ingår i granskningen är det sällsynt med aktiviteter som sträcker sig utanför den egna skolan. Bland de få exempel som finns är en skola som deltar i en kommunövergripande matteklubb och en skola som samarbetar med ett närliggande universitet, som även det rör matematikämnet.

Vad har skolorna med hög kvalitet gemensamt?

I granskningen framkommer flera gemensamma nämnare hos de fem skolor som arbetar på ett sätt som i hög grad motsvarar Skolin-
spektionens framtagna kvalitetskriterier för både undervisningens genomförande och för rektors styrning i skolans arbete kring elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling, se bilaga 6. Dessa fem skolor har olika förutsättningar så som till exempel storlek på skolan,

kommunstorlek, organisationsform och socioekonomiska förutsättningar. Nedanstående beskrivningar utgör exempel på hur den höga kvaliteten kan åstadkommas i verksamheterna.

Läraren ger stöd och stimulans till alla elever

På dessa skolor planeras och genomförs undervisningen så att alla elever, även de som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling, får stimulans och utmanas i undervisningen. Det är ett tryggt klassrumsklimat och lärarna fångar upp elevernas frågor, möter dem med nyfikenhet och utmanar deras tänkande. Lärare tar tillvara sin kunskap om elevernas intressen och kunskapsnivå så att uppgifterna är utformade för att stimulera och utmana eleverna på lämplig nivå. Lärarna har också tid att ge alla elever lämpligt lärarstöd så att även de elever som nått långt/blir klara fort får stöd och uppmuntran för att komma vidare i sin kunskapsutveckling.

Lärarna har ett gemensamt förhållningsätt

Lärarna har samsyn kring grundläggande värden i undervisningen. Elevens möjligheter till kognitiv stimulans och utmaningar är i låg grad beroende av vilken lärare som undervisar. Lärarna samverkar med varandra kring gemensamma lektionsupplägg och det finns ett gemensamt övergripande utvecklingsarbete även kring undervisning för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

Information i överlämningar från tidigare årskurser används

Det finns strukturer på skolan som underlättar lärarnas arbete med att ta till sig information om elevens kunskapsnivå och behov av anpassningar i olika ämnen vid överlämningar från tidigare årskurser, skolor eller interna lärarbyten. Lärarna känner sig trygga med att utgå från information i överlämningarna i sin planering av undervisningen och får, vid behov, organisatoriskt stöd för att anpassa undervisningen till lämplig nivå. Det kan till exempel vara att låta en elev arbeta med undervisningsmaterial för en högre årskurs.

Rektor har god kännedom om undervisningens kvalitet

Rektor har god insyn i hur undervisningen bedrivs på skolan genom till exempel strukturerade lektionsobservationer, medarbetarsamtal och pedagogiska samtal i olika konstellationer. Rektor gör det antingen genom egna lektionsobservationer och samtal eller genom att ha delegerat vissa uppgifter till annan ansvarig på skolan. Genomförda observationer och samtal sammanställs, diskuteras i skolläring och återkopplas till arbetslagen för vidare diskussion och analys.

Skolans elevhälsoteam samverkar med lärarna även kring elever som ligger långt fram

Elevhälsoteamets kompetenser nyttjas för att identifiera elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling och stöttar lärare i att anpassa undervisningen för att möta dessa elevers behov. Det kan ske till exempel genom att specialpedagogen ger förslag på hur uppgifter kan utformas för att ge möjlighet till berikning. Elevhälsoteamet har arbetssätt för att samverka med lärarna i att utveckla undervisningen också för de elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

Även elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling synliggörs i det systematiska kvalitetsarbetet

Elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling betraktas inte som en självgående grupp utan synliggörs och prioriteras i skolans resultatuppföljning i lika stor

utsträckning som andra elever. Genom att till exempel synliggöra skillnader mellan olika klassrum, ämnen och kön kan skolan analysera effekten av olika sätt att undervisa.

Skolan organiserar berikande och motivationshöjande aktiviteter

Skolan organiserar berikande och motivationshöjande insatser under skoltid, till exempel bok-, språk-, teknik- eller matteklubb med avancerat innehåll. Dessa grupper leds av kompetent och engagerad personal (till exempel lärare eller bibliotekarie) och är öppna för alla intresserade elever.

Kompetensutveckling och samverkan

Rektorn har avsatt tid för personalens kompetensutveckling inom området, till exempel genom att utnyttja kompetenser inom elevhälsoteamet för relevanta utvecklingsinsatser. Det finns även samverkan och erfarenhetsutbyte med andra skolor för att utveckla undervisningen även för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

Huvudmannen efterfrågar resultat för elever som ligger långt fram

Huvudmannens resultatuppföljning stöder rektorn med underlag och analysstöd på aggregerad nivå. Som ytterst ansvarig för verksamheten är huvudmannen engagerad i att följa upp resultaten även för de elever som lätt når målen samt följer upp undervisningens kvalitet både inom och mellan skolorna så att alla elever får en likvärdig utbildning.

Avslutande diskussion

Alla elever ska ges stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt oberoende av sin bakgrund, sin kunskapsnivå eller vilken skola de går i. Skolinspektionen har under 2018 granskat undervisningen för högpresterande elever på gymnasiet. I denna granskning fortsätter Skolinspektionen att belysa kvalitetsaspekter i undervisningen för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling, denna gång med fokus på hur skolor arbetar i årskurs 4.

Till en relativt stor del bekräftas problembilden i rapportens inledning. Sammantaget visar granskningen att det finns behov av att utveckla undervisningen så att den bättre möter elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling och lärarnas förutsättningar att bedriva en sådan undervisning. Trots att lärarna oftast erbjuder extra arbetsuppgifter till elever som snabbt blir klara, är det ändå vanligt att elever som ligger långt fram kommer i skymundan för de elever som har svårt att nå målen. Skolorna riskerar därmed att dessa elever inte får den stimulans och kognitiva utmaningar som de har behov av och därmed rätt till.

Även elever som ligger långt fram har rätt att utmanas för att nå längre

Identifiera och synliggör elever som ligger långt fram

Vi ser i denna granskning att de flesta rektorer kan utveckla sin organisation så att behoven hos elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling synliggörs i högre grad. Trots att många skolor gör ganska omfattande analyser av elevernas resultat utifrån olika aspekter, är det få skolor som i analysen följer upp kunskapsutvecklingen för de elever som ligger långt fram i sitt lärande. Personal (lärare, elevhälsoteam och rektor) på skolorna vet att dessa elever behöver både stimulans och kognitiva utmaningar i undervisningen för att bibehålla motivation för skolarbetet. Det framkommer i granskningen dock en osäkerhet på en del skolor kring hur de ska identifiera elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling, om dessa elever finns i de besökta klasserna eller om de ens finns på skolan. På skolor med många nyanlända elever kan också språkbarriären bidra till att det blir extra utmanande att identifiera om elever tillhör denna grupp då de kan ha svårt att uttrycka sig på det nya språket. Andelen elever som kan räknas till de som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling är stor, troligen större än många föreställer sig. Flera av dem finns dessutom sannolikt i den grupp elever som misslyckas i sitt skolarbete eller inte tar skolan på allvar.⁶⁰ Dessa upplevda svårigheter att identifiera elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling gör att vi kan ana att det finns ett stort mörkertal och att antalet elever egentligen är betydligt större än skolpersonal på de besökta skolorna gav uttryck för.

⁶⁰ Sims (2021), s. 32.

Rektorerna behöver ge lärarna goda förutsättningar att utveckla undervisningen för att bättre motsvara dessa elevers behov. Det förutsätter att personalen gemensamt ser över hur de på bästa sätt kan identifiera och synliggöra dessa elever, innan en analys kan göras med träffsäkra insatser till följd.

Viktigt med tidiga insatser för att bibehålla elevernas motivation

Även om de observerade lektionerna ofta ger utrymme för stimulans och utmaningar, framkom det ändå i många av intervjuerna att det finns elever som inte upplever undervisningen stimulerande och saknar kognitiva utmaningar i ett eller flera ämnen. Dessa resultat ligger i linje med utfallet i Skolinspektionens skolenkät där 15 procent av eleverna upplever att de inte kan få svårare eller mer utmanande uppgifter av läraren.⁶¹ Elever beskriver att det kan vara jobbigt att koncentrera sig på lektioner när de redan kan ämnet eller upplever att det saknas utmaningar. Flera intervjuade elever berättar även att när de blev snabbt klara fick de fler uppgifter av samma art, snarare än svårare uppgifter. Granskningen visar att undervisningen i högre grad behöver anpassas till eleverna som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Utifrån den insamlade empirin gör Skolinspektionen bedömningen att lärare på många av skolorna inte kunde ge elever som kognitivt ligger långt fram den tid och det stöd som de har rätt till eftersom lärarens fokus var på de elever som har svårt att nå målen.

I skolans värld har det ibland uppfattats som kontroversiellt att allokera resurser till de elever som redan klarar målen. Men utebliven stimulans i skolan kan få stora konsekvenser för den enskilda eleven och leda till skolmisslyckanden. Elever som inte får rätt möjligheter att utveckla sin potential riskerar att bli vad som kallas "ofrivilliga lågpresterare".⁶² Dessa elever kan ha tappat intresset för att lära, ha svag självbild gällande skolarbetet och dessutom ofta ha en negativ syn på vad skolan kan erbjuda. Eleven kan då verka ointresserad, bli utagerande eller i värsta fall bli långvarigt frånvarande från skolan.⁶³ Det kan vara svårt för lärare att identifiera att eleven behöver anpassningar i form av kognitiv stimulans och utmaningar för att hitta motivation för skolarbetet igen, snarare än anpassningar för att nå de lägst ställda målen för undervisningen i ett visst ämne. Inte minst gäller det för elever som på samma gång kan ha det både extra lätt och extra svårt i sitt lärande (2E-elever, se bilaga 3). En annan allvarlig konsekvens av att eleverna inte utmanas på rätt nivå kan vara att dessa elever inte lär sig den studieteknik de behöver när de kommer längre upp i utbildningssystemet. Bristande studieteknik kan senare leda till skolavhopp och inge elever en känsla av misslyckande.⁶⁴

Det är inte ovanligt att elever som kognitivt ligger långt fram uppmärksammas först i samband med utredningar inför åtgärdsprogram för särskilt stöd. Så även i denna granskning. Vi har mött både lärare och representanter för elevhälsoteamet som berättar att de har elever som sannolikt skulle kunna prestera på hög nivå om de fick rätt stimulans och utmaningar. Men nu utreds eleverna istället för att de riskerar att inte nå målen. Om undervisningen inte erbjuder utmaningar och stimulans

⁶¹ Skolinspektionen (2021c).

⁶² Sims (2021), s. 202-203.

⁶³ Skolverket (2015a), s. 9; Sims (2021), s. 202-203.

⁶⁴ Se till exempel Melander (2021); Liljedahl (2022).

är det vanligt att eleverna hittar egna stimulansåtgärder, men det är inte alltid dessa aktiviteter uppskattas av andra kamrater och lärare i klassrummet.⁶⁵

Undervisningen behöver i större utsträckning ta till vara den lust att lära som alla elever har med sig till skolan. Studier visar att lärare upplever att det är svårare att motivera elever med lågt intresse för skolarbetet efter att de gått ut mellanstadiet, vilket understryker vikten av att tidigt se elevernas behov och ge dem anpassade utmaningar.⁶⁶ Forskning ger också stöd för att det är vanligt att elever redan i de tidiga skolåren är understimulerade och att det första mötet med skolan kan vara svårt för elever som redan ligger långt fram i sitt kunnande.⁶⁷ Det är därför av stor vikt att skolans personal lär sig att identifiera elever som kognitivt ligger långt fram så tidigt som möjligt för att fånga upp deras behov i undervisningen. Här kan även överlämningar från både förskola och skola ha en avgörande roll så att tid inte går förlorad innan nästa nivå identifierar och anpassar undervisningen till elevens behov. Priset kan bli högt både för individen och för andra elever i klassrummet om skolan misslyckas med att upprätthålla elevens motivation för skolarbetet. Det är därför viktigt att utveckla både hur underlag för överlämningar utformas, såväl mellan årskurser som vid lärarbyten, och hur de kan användas av den mottagande läraren. I detta arbete kan även huvudmannen behöva ta ett större ansvar.⁶⁸

Lärarstöd har stor betydelse även för dessa elever

Resultaten i den här granskningen har flera gemensamma drag med Skolinspektionens tidigare gymnasiegranskning ”Utmanande undervisning för högpresterande elever” från 2018.⁶⁹ Gemensamma drag är till exempel att allmändidaktiska kvaliteter som tydlig lektionsstruktur, stimulerande innehåll och gott lärarstöd kännetecknar hög kvalitet i båda granskningarna. Precis som i gymnasiegranskningen lyfter lärarna i årskurs 4 till exempel att samtalet i klassrummet är väsentligt för att elever ska få fördjupande kunskaper. Det är i dialogen och det utforskande samtalet som eleverna utmanas och utvecklar sina kunskaper. Genom att läraren ställer initierade frågor utmanas elevens tankar. Men då måste också klassrumsklimatet vara sådant att eleverna vågar uttrycka sig, utan att vara rädda för lärarens eller övriga elevers eventuella negativa respons. Läraren behöver både vara uppmärksam på elevernas behov och vara öppen för elevernas intressen, motivation och åsikter. Även forskning lyfter fram vikten av ett tryggt klassrumsklimat där lärmiljön uppmuntrar eleverna att visa upp både felaktiga och korrekta sätt att lösa uppgifter samt låter dem förstå att för att lära måste de både lyckas och misslyckas.

Ytterligare en viktig kvalitetsaspekt är differentierad undervisningsplanering. Grunden i all differentierad undervisning är att acceptera olikheter och att i undervisningsplaneringen acceptera att eleverna i klassrummet har olika behov. Det som är en intressant kognitiv utmaning för en elev kan vara ointressant för en annan elev.

⁶⁵ Se till exempel Liljedahl (2022); Skolverket (2015a).

⁶⁶ Skolverket (2019b), s. 43-44.

⁶⁷ Se till exempel Liljedahl (2022) s. 38 ff; Sims (2021) s. 53 ff.

⁶⁸ Skolinspektionen (2018c) s. 30.

⁶⁹ Skolinspektionen (2018a).

Att differentiera undervisningen innebär dock inte att läraren ska göra lektionsplaneringar för enskilda elever. Lite förenklat handlar det snarare om att erbjuda eleverna uppgifter med olika inbyggda alternativ och hjälpa dem att välja det alternativ som passar dem bäst.⁷⁰ Alla differentierade fördjupningsuppgifter måste dock följas av lärarstöd, det vill säga att lärarna även skapar tid för att stödja elever. Det gäller även för elever som ligger långt fram. Begreppet "Pedagogiskt ABC" är specialpedagogen Mona Liljedals samlingsnamn för Acceleration, Berikning och Coachning.⁷¹ Liljedahl poängterar att arbete med svårare material alltid kräver undervisning och handledning samt att elevers arbete med svårare uppgifter kräver både respons och uppföljning av läraren. Vi har i granskningen upprepade gånger sett att lärarna visserligen tar fram extrauppgifter till elever som snabbt blir klara, men samtidigt ofta hört lärarna säga att de inte har tillräckligt med tid till att ge elever som ligger långt fram det stöd som de behöver. Men vi har också exempel på lärare som har utrymme för att både planera och genomföra en stimulerande och utmanande undervisning. I granskningen ser vi ett samband mellan våra bedömningar av undervisningen och andelen behöriga lärare på skolan. Sammantaget framträder en bild där elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling har bättre förutsättningar att få ta del av en undervisning som är kognitivt utmanande om de går på en skola där andelen behöriga lärare är hög.

De elevuppgifter som vi under våra besök har fått ta del av ger i de allra flesta fall en teoretisk möjlighet till stimulans och utmaningar. Men med öppna uppgifter, knapphändiga instruktioner och en otydlighet i hur lärarstödet kommer in så finns risk att elevuppgifterna förfelar sitt syfte och istället skapar osäkerhet och stress. Som exempel kan nämnas en uppgift där eleverna ska välja en energikälla och föra fram argument för att motivera val av energislag. Utan tydliga ramar och ett aktivt lärarstöd kan det vara svårt för en tioårig elev att hitta rätt nivå och angreppssätt. En elev som redan har tappat motivationen kanske bara gör minsta möjliga, medan en annan elev inte kan avsluta uppgiften eftersom det finns så många aspekter att ta in.

Enligt forskning är det viktigt att berikningsuppgifterna inte är för fria; det behövs ramar och återkommande avstämningar med ämneskunniga lärare för att de ska ge stimulans och utmaningar på rätt nivå.⁷² Eleven behöver reflektera över sitt lärande och vilka metoder som krävs för att kunna möta kommande utmaningar. Forskning visar att "grit", det vill säga förmågan till uthållighet och inte ge upp trots motgångar, är viktig för att komma vidare i sitt kunnande.⁷³ Skolan behöver därför stödja eleverna i att utveckla de förmågor som bidrar till uthållighet och klara av motgångar, som till exempel att misslyckas med ett prov eller en uppgift. Det gäller inte minst elever som kognitivt ligger långt fram. Genom att utveckla sin studieteknik lär sig eleven att ta sig an uppgifter som kan upplevas mindre intressanta eller för svåra. För detta behöver läraren vägleda eleven till den zon där målet för lärandet ligger på en nivå som är för hög för en elev att klara på egen hand, men som eleven kan klara med rätt vägledning och stöd.⁷⁴ Vi vill understryka att om koncepten med berikning och utmanande uppgifter genomförs genomtänkt och med gott

⁷⁰ Sims (2021), s. 103.

⁷¹ Liljedahl (2022), s. 49.

⁷² Sims (2021), s. 74; Melander (2021) s. 218 ff.

⁷³ Klingberg (2016).

⁷⁴ Se till exempel Nottingham (2013); Specialpedagogiska Skolmyndigheten (2022).

lärarstöd gynnas alla elever i klassrummet och kan ses främjande och förebyggande för hela klassen om uppgifterna tillgängliggörs för samtliga elever.

Berikande aktiviteter kan göras på olika sätt

Utbildningen är mer än bara den undervisningen som sker under lektionstid. Det är därför intressant att notera att några skolor har strategier för att stimulera elevernas lust att lära genom aktiviteter som ligger inom utbildningen, men utanför lektionstid, och som eleverna kan uppleva både spännande och utmanande. Vid våra besök har vi på några skolor fått inblick i sådana aktiviteter som alltså genomförs under skoldagen men utanför lektionen. Som presenterats i tidigare avsnitt är det vanligast med olika frivilliga mattegrupper, men vi har också träffat på aktiviteter som berör andra ämnen. Dessa aktiviteter kan bidra till elevers utveckling på flera olika sätt.⁷⁵ För en del elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling kan det vara av stor betydelse att få ett intellektuellt utbyte med andra och samtidigt få känna gemenskap med jämnåriga kamrater. För andra elever kan det vara viktigt att få tänka abstrakt och komplext tillsammans med vuxna förebilder. Dessa typer av aktiviteter kan bidra till att stimulera och utveckla elevens tänkande, samarbetsförmåga och motivation, men även elevens sociala utveckling. Lärare behöver dock ofta presentera möjligheten att delta i lämpliga berikningsgrupper för eleverna, eftersom dessa elever sällan själv söker upp dem. Även huvudmannen kan bidra i detta arbete genom att organisera berikande aktiviteter som sträcker sig över flera skolenheter inom samma huvudman för att stimulera fler elever med ett särskilt intresse och kunnande inom olika områden. Här vill Skolinspektionen poängtera att dessa berikningsgrupper inte får ersätta elevens rätt att få stimulans och kognitiva utmaningar under ordinarie lektioner.

Skolan behöver organiseras så att den stöder arbetet för alla elever

Skolans organisation stöder inte lärarnas arbete

I granskningen ser vi många exempel på att skolans organisation och rektors styrning i låg grad stöder lärarna i deras strävan att differentiera undervisningen för att passa alla elever i klassrummet. På merparten av de besökta skolorna faller frågan bort eller skymms av skolans fokus på elever i behov av stöd. Lärarna på många av de besökta skolorna upplever att det på skolnivå saknas gemensamma strategier för att såväl identifiera elever som ligger långt fram som att hantera utmaningar och stimulans i undervisningen. På dessa skolor visar också både intervjuer och lektionsobservationer en stor variation i undervisningens kvalitet mellan olika klassrum och mellan olika lärare. För att öka kvaliteten och likvärdigheten i skolans undervisning bör rektorerna ge lärare goda förutsättningar att arbeta tillsammans. Skolkultur är en viktig faktor och på skolor med genomgående god kvalitet i denna granskning framgår att lärarna lär av varandra och delar med sig av både lyckade och mindre lyckade erfarenheter. Det är en rimlig slutsats att ökade förutsättningar för samarbete mellan lärare kring utveckling av undervisningen kommer att resultera i att även dessa elever får undervisning som möter deras behov.

⁷⁵ Se till exempel Liljedahl (2022), s. 110 ff och 129 ff.

Vi ser också att elevhälsoteamet – som på vissa skolor visar sig ha mycket goda kunskaper inom området – sällan används för att göra undervisningen utvecklande även för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. På nästan alla besökta skolor används elevhälsans resurser nästan uteslutande till att ge stöd till elever som har svårt att nå målen. Detta trots att de regelbundet identifierar elever som inte når målen för att de är uttråkade snarare än att eleven har svårt att lära sig. Konsekvensen blir att lärare ofta står ensamma i att utveckla undervisningen för att ge kognitiv stimulans och skapa utmaningar till elever som snabbt blir klara och vill lära sig mer. Om specialpedagogen, tillsammans med övriga kompetenser i elevhälsoteamet, också bidrar med kunskap gällande detta kan undervisningen göras mer utvecklande och motverka att elever blir understimulerade, uttråkade och tappat motivation för skolarbetet. För att det ska kunna ske behöver rektorn tydliggöra att elevhälsoteamets uppdrag även inbegriper att ge lärarna stöd i att identifiera och i undervisningen möta elever som har behov av mer stimulans och utmaningar. Rektorn bör också säkerställa att tid finns avsatt för elevhälsoteamet att delta i möten med lärarna där även behov hos elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling uppmärksammas. Här kan huvudmannens arbete visa vägen genom att följa upp elevhälsoteamets insatser även för dessa elever.

Även om det i granskningen är ganska många skolor som har ett omfattande systematiskt kvalitetsarbete, är det få skolor som följer upp och analyserar resultaten för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. En tydlig framgångsfaktor för skolutveckling är att rektor har kunskap om hur undervisningen bedrivs och systematiskt och långsiktigt utnyttjar denna kunskap för att öka kvalitet och likvärdighet i utbildningen.⁷⁶ På de skolor där resultaten för elever som ligger långt fram i sitt kunnande analyseras används informationen för att utveckla undervisningen för dessa elever.

Att skolan organiseras så att även behoven hos elever som ligger långt fram tillgodoses ska inte innebära att andra elevgrupper försummas. I granskningen kan vi se goda exempel på att både elever med svårigheter och elever som blir snabbt klara får lärarstöd, bland annat i klassrum där läraren har stöd av en annan lärare eller en elevassistent. I dessa klassrum skapas bättre förutsättningar för att ge stöd även till elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Samtidigt ser vi att skolor med hög andel behöriga lärare tycks ha större möjligheter att genomföra en undervisning som är kognitivt utmanande för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. I en omvärld där det råder brist på behöriga lärare kan det dock vara en utmaning för rektor att organisera undervisningen med enbart behöriga lärare⁷⁷. Att undervisningen möter behoven hos elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling måste därför bli en angelägenhet för hela skolan, inte bara för enskilda lärare.⁷⁸ Särskilt vid hög personalomsättning är det viktigt att skapa strukturer som främjar samverkan kring undervisningen för alla elever. I granskningen ser vi även ett mönster som tyder på att kontinuitet på rektorsposten bidrar till högre kvalitet i undervisningen. I ljuset av den höga rektorsomsättningen som finns i Sverige blir därför även huvudmannens insatser viktiga för att skapa stödstrukturer så att rektor snabbt kommer in i sitt uppdrag.⁷⁹

⁷⁶ Skolinspektionen (2018a), s. 23; Skolinspektionen (2021a), s. 28.

⁷⁷ Skolverket (2021), s. 35.

⁷⁸ Melander (2021), s. 227.

⁷⁹ Skolinspektionen (2019); Skolverket (2020a), s. 14.

Skolverket fick år 2019 i uppdrag att redovisa förslag på hur skolors arbete med elever i grund- och gymnasieskolan som har lätt att nå kunskapskraven i ett eller flera ämnen, kan stärkas och stödjas.⁸⁰ Dessa förslag är nu omsatta i en departementspromemoria där det föreslås att det av läroplanerna ska framgå att rektor har ett särskilt ansvar för att elever får möjlighet att studera i snabbare takt och på en högre nivå.⁸¹ Även här blir huvudmannens stödstrukturer viktiga för rektors möjligheter att organisera undervisningen att passa elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

Rektorer efterfrågar inte resultat för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling

Av vår granskning framgår att rektorer i låg grad efterfrågar resultat och utvecklingsinsatser för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Vi ser dessutom att rektorer som varit kort tid på skolan i ännu lägre grad organiserat skolan så att behoven hos dessa elever tillgodoses.

Som ytterst ansvarig för verksamheten bör huvudmännen vara engagerade och följa upp resultaten även för de elever som enkelt når kunskapskraven. I granskningen är det få rektorer som uppger att huvudmannen efterfrågar kunskapsresultat för annat än andelen elever som når de lägsta kunskapskraven. Även i tidigare rapporter från Skolinspektionen lyfter rektorer betydelsen av huvudmannens roll och styrning.⁸² Huvudmän som förlitar sig på att enbart följa upp kunskapsresultaten utifrån andel elever som uppnår minst de kunskapsmål som ska uppnås riskerar att missa viktiga signaler om den aktuella situationen på skolan. Flera rektorer i granskningen uppger dessutom att om huvudmannen i högre grad skulle efterfråga resultat och kunskapsutveckling även för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling så skulle det bidra till att utveckla undervisningen för dessa elever. Tillgång till ett nära utbildningsprofessionellt stöd från huvudmannanivån till rektor kan vara viktigt för att uppnå hög kvalitet i skolans utvecklingsarbete. Detta är särskilt viktigt på skolor med många rektorsbyten och där rektor har varit kort tid på skolan.⁸³

Denna granskning omfattar undervisning i mellanstadiet – årskurs 4 – vilket kan ses som relativt tidigt i förhållande till elevens skolgång. Men sannolikt behövs ännu tidigare insatser för att säkerställa att elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling bibehåller lust och motivation för skolarbetet genom hela skolsystemet. Genom att se över utbildningen för de tidigaste skolåren kan mer träffsäkra insatser sättas in så att alla elever, även de som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling, ska uppleva skolan som lustfylld, stimulerande och utmanande. I detta arbete har både rektor och huvudmannen en viktig roll.

⁸⁰ Skolverket (2020b), s. 1.

⁸¹ Regeringskansliet (2022)

⁸² Se till exempel Skolinspektionen (2018a); Skolinspektionen (2021b).

⁸³ Skolinspektionen (2019).

Skolinspektionens granskningar av undervisningen för elever som ligger långt fram

Skolinspektionen har nu granskat undervisningen för högpresterande elever på gymnasienivå⁸⁴ samt elever som ligger långt fram i sin kunskapsnivå i årskurs 4. Båda granskningarna visar att lärare ofta lämnas ensamma i arbetet med att ge en undervisning som stimulerar och utmanar dessa elever. Även om många lärare i båda granskningarna, trots dåliga förutsättningar, lyckas genomföra en undervisning så att alla elever i klassrummet kan utvecklas så långt som möjligt så finns det stora utvecklingsbehov på skolövergripande nivå. Det handlar om att möjliggöra för lärare och elevhälsoteamet att samverka kring att identifiera och utveckla undervisningen för dessa elever. Det framgår även från båda granskningarna att dessa elever sällan synliggörs i skolans resultatuppföljningar samt att inte heller efterfrågas i huvudmannens kvalitetsarbete.

Samtidigt visar båda granskningarna stora likheter på de skolor där eleverna som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling har tillgång till en undervisning med hög kvalitet vad gäller stimulans och utmaningar. Det handlar inte minst om ett tryggt klassrum och tillåtande kultur med utforskande samtal där eleverna utmanas i sitt kognitiva tänkande. På dessa skolor förs också strukturerade samtal kring dessa elever där både lärare och elevhälsoteamet är involverade. Från båda granskningarna är det också tydligt att kvaliteten i undervisningen är högre på de skolor där rektorn har god insyn i hur undervisningen faktiskt bedrivs. Gymnasiegranskningen, som genomfördes under 2018, visade att undervisningen i matematikämnet i lägre utsträckning gav utrymme för stimulans och utmaningar, medan inga stora skillnader mellan olika ämnen kan ses i granskningen i årskurs 4.

⁸⁴ Skolinspektionen (2018a).

Referenser

- Edfeldt, Å., och Wistedt, I. (2009). *High ability education in Sweden: the Swedish model*. I Balchin, T., Hymer, B. och Matthews, D.J. (red.) (2009). *The Routledge international companion to gifted education*. Routledge.
- Hattie, J. (2012). *Synligt lärande för lärare*. Natur & Kultur.
- Jahnke, A. och Hirsh, Å. (2020). *Varför förbättras inte elevresultaten trots alla insatser? En fördjupad nulägesanalys av en gymnasieskola*. Rapportserie 2020:1; Ifous.
- Liljedahl, M. (2022). *Pedagogiskt ABC för särskilt begåvade elever*. Gothia kompetens.
- Melander, Å. (2021). *Skola och begåvning. Intervjuer 1995–2020*. Studentlitteratur.
- Klingberg, T. (2016). *Hjärna, gener och jävlar anamma : hur barn lär*. Natur och Kultur.
- Nottingham, J. (2013). *Utmanande undervisning i klassrummet: Återkoppling, ansträngning, utmaning, reflektion, självkänsla*. (1. Utg.) Natur & Kultur.
- Persson, R. S. (1997). *Annorlunda land: särbegåvnings psykologi*: Almqvist & Wiksell;
- Persson, R.S. (2010). *Experiences of Intellectually Gifted Students in an Egalitarian and Inclusive Educational System: A Survey Study*. Jönköping University;
- Pettersson, E. (2011). *Studiesituationen för elever med särskilda matematiska förmågor*. Linnéuniversitetet.
- Rehn, P. (2021). *När det enkla blir svårt. Särskilt begåvade elever med adhd och autism*. Studentlitteratur.
- Regeringskansliet (2022). *Promemoria: Elever i grundskolan, specialskolan, sameskolan och gymnasieskolan ska få läsa i snabbare takt och på en högre nivå*. Dnr U2022/02568
- Sims, C. (2021). *Särskild begåvning i praktik och forskning*. Studentlitteratur.
- SKL (2016). *Handlingsplan särbegåvade elever 2016*.
- SKL (2019). *Se, förstå och förändra att motverka könsskillnader i skolresultat*.
- Skolinspektionen (2010). *Rätten till kunskap*.
- Skolinspektionen (2011). *Olika elever – samma undervisning*.
- Skolinspektionen (2014). *Stöd och stimulans i klassrummet*.
- Skolinspektionen (2016). *Tematisk analys - Utmaningar i undervisningen*.
- Skolinspektionen (2018a). *Utmanande undervisning för högpresterande elever. Kvalitetsgranskning på gymnasieskolans naturvetenskapliga program*.
- Skolinspektionen (2018b) *Årsrapport. Skillnader i skolkvalitet och strategisk styrning*.

- Skolinspektionen (2018c). *Överlämningar - Skolors arbete vid elevers övergång till årskurs 7.*
- Skolinspektionen (2019). *Huvudmannens arbete för kontinuitet på skolor med många rektorsbyten – Utan spaning ingen aning.*
- Skolinspektionen (2021a). *Arbetet med individuella stödinsatser i gymnasieskolan. Fokus på skyndsamhet, helhetsperspektiv och elevdelaktighet.*
- Skolinspektionen (2021b). *Långvarigt låga kunskapsresultat.*
- Skolinspektionen (2021c). *Skolenkäten 2021. Elever i årskurs 5.*
- Skolinspektionen (2021d). *Skolenkäten 2021. Pedagogisk personal Grundskola.*
- Skolverket (2012). *Högpresterande elever, höga prestationer och undervisningen.*
- Skolverket (2015a). *Stödmaterial: Särskilt begåvade elever.*
- Skolverket (2017a). *Betyg i årskurs 6.*
- Skolverket (2017b). *PIRLS 2016 Läsförmågan hos svenska elever i årskurs 4 i ett internationellt perspektiv, Rapport 463.*
- Skolverket (2018a). *Analyser av familjebakgrundens betydelse för skolresultaten och skillnader mellan skolor. Rapport nr 467.*
- Skolverket (2018b). *Attityder till skolan 2018. Rapport 479.*
- Skolverket (2019a). *PISA 2018 15-åringars kunskaper i naturvetenskap, läsförståelse och matematik, rapport 487.*
- Skolverket (2019b). *TALIS 2018, En studie om lärares och rektorers arbete i grund- och gymnasieskolan. Delrapport 1. Rapport 481.*
- Skolverket (2020a). *Omsättning bland rektorer i grund- och gymnasieskolan. PM 2020-09-30.*
- Skolverket (2020b). *Redovisning av uppdraget Elever som snabbare når kunskapskraven. Regeringsredovisning Dnr. 2019:01132.*
- Skolverket (2020c). *TIMSS 2019 Svenska grundskoleelevers kunskaper i matematik och naturvetenskap i ett internationellt perspektiv, rapport 2020:8.*
- Skolverket (2021). *Lärarprognos 2021 Redovisning av uppdrag att ta fram återkommande prognoser över behovet av förskollärare och olika lärarkategorier.*
- SNS (2017). *Könsskillnader i utbildning. Analys nr 42, augusti 2017.*
- SOU 2010:99. *Flickor, pojkar, individer: om betydelsen av jämställdhet för kunskap och utveckling i skolan.*
- Specialpedagogiska Skolmyndigheten (2022). *Kartläggning.* Hämtad från 2022-09-28. <https://www.spsm.se/stodmaterial-matematik/varigheter/upp tacka-behov-av-stod-i-matematik/kartlaggning/>
- Szabo A. (2017). *Mathematical abilities and mathematical memory during problem solving and some aspects of mathematics education for gifted pupils.* Doktorsavhandling 2017-11-10. Stockholms universitet.

Vetenskapsrådet (2013). *Individualiserad undervisning i skolan – en forskningsöversikt*.

Bilagor

Bilaga 1 – Metod och genomförande

Urval

Denna granskning har riktat sig mot skolenheter där lärare i Skolinspektionens skolenkät år 2021 har uppgett att de i lägre grad eller i högre grad har förutsättningar för att ge utmanande och stimulerande uppgifter till sina elever. För att inte svaren ska bli utpekande för lärare och elever har urvalet bestått av skolenheter där det finns minst två parallellklasser i årskurs 4. Urvalet har strävat efter att fånga in temat stimulans för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling genom att titta på undervisningen på såväl offentliga som enskilda skolor i storstads- och landsbygdskommuner.

I syfte att fånga skolor med olika förutsättningar ingår dessutom nio skolor i ett särskilt urval utifrån att skolornas elever har en låg andel elever med föräldrar med eftergymnasial utbildning, medan övriga 20 skolor är slumpvis utvalda där även lärarnas svar i Skolenkäten var en parameter i urvalet.⁸⁵ På 12 av skolorna instämmer lärare i lägre grad, jämfört med riket, på frågorna ”Jag har möjlighet att hitta utmaningar för mina elever” och ”Jag har utrymme att ge stimulerande uppgifter till alla elever”. På 17 skolor instämmer lärare i högre grad, jämfört med riket, på samma frågor. Initialt omfattade granskningen 30 skolenheter. En skolenhet föll bort från urvalet och det slutliga antalet skolenheter som har ingått i granskningen är därför 29 stycken.

Skolbesök

Skolbesöken genomfördes mellan januari och maj 2022. Inför varje besök har vi tagit del av tillgänglig statistik samt dokumentation som Skolinspektionen begärt in. För varje skolenhet som ingår i granskningen har vi intervjuat: rektor, lärare, skolpersonal som ansvarar för utveckling av undervisning, representanter för elevhälsoteamet samt elever. Eleverna har delats in i två intervjugrupper, en grupp med elever som identifierar sig som pojkar och en grupp med elever som identifierar sig som flickor. Totalt intervjuades 140 lärare och 292 elever. Rektor har utifrån instruktioner från Skolinspektionen bestämt vilka vid skolenheten som ska delta vid intervjuerna. På plats på skolan har vi tagit del av skolans senaste systematiska kvalitetsarbete och de intervjuade elevernas utvecklingsplaner. I samband med intervjuerna delgav lärare oss exempel på elevuppgifter som kan stimulera elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling. Totalt tog vi del av 139 elevuppgifter. Utöver intervjuer och dokumentstudier genomfördes även lektionsobservationer på varje skolenhet. Totalt har 149 lektioner observerats (motsvarande 7 500 minuter) fördelat på 16 lektioner i engelska, 36 lektioner i matematik, 19 lektioner i de naturorienterade ämnena, 23 lektioner i de samhällsorienterade ämnena samt 55 lektioner i svenska/svenska som andraspråk.

I flera fall har intervjuer med rektorerna skett digitalt och på grund av pandemin fick även andra intervjuer på de tidigaste besöken ske digitalt. Alla lektionsobser-

⁸⁵ Skolinspektionen (2021d).

vationer och elevintervjuer har dock genomförts fysiskt på alla skolenheterna. Senare under vårterminen kunde även övriga intervjuer ske fysiskt på skolenheterna. Vid intervjuerna har ett gemensamt intervjustöd använts som utgångspunkt men frågornas formulering och ordning liksom vilka följdfrågor som ställts har varierat mellan intervjuerna. Intervjuerna samt lektionsobservationerna har protokollförts och skolenheterna har fått möjlighet att kontrollera dessa protokoll för faktafel. Det är protokollen tillsammans med insänd dokumentation som ligger till grund för de bedömningar som Skolinspektionen har gjort i verksamhetsbesluten.

Mönster utifrån riskbilden

De resultat som beskrivs och problematiseras i denna rapport utgår från den riskbild som lyfts fram inför granskningen samt tidigare forskning och granskningar på området. Underlaget i rapporten bygger på en analys av den samlade empirin från de granskade skolenheterna inklusive verksamhetsbesluten. Därför kan mönster som identifierats i denna granskning även vara relevanta för andra skolenheter än dem som har granskats. Viktigt att tänka på är att urvalet, de granskade 29 skolenheterna, inte är framtaget för att ge en nationell lägesbeskrivning.

Bilaga 2 – Granskade skolenheter

Skola	Huvudman	Lägeskommun
Apalbyskolan	Västerås kommun	Västerås
Björkestaskolan	Nykvarns kommun	Nykvarn
Bollstanässkolan	Upplands Väsby kommun	Upplands Väsby
Drottninghögskolan	Helsingborgs kommun	Helsingborg
Engelbrektskolan F-6	Borås kommun	Borås
Fridaskolan Trollhättan	Fridaskolorna AB	Trollhättan
Friskolan Asken	Friskolan Asken Aktiebolag	Strängnäs
Hagaskolan	Örebro kommun	Örebro
Hammarlundensskolan	Hammarö kommun	Hammarö
Internationella Engelska Skolan Liljeholmen	Internationella Engelska Skolan i Sverige AB	Stockholm
Kunskapsskolan Saltsjöbaden	Kunskapsskolan i Sverige Aktiebolag	Nacka
Lagerbergsskolan	Eskilstuna kommun	Eskilstuna
Lilla samskolan	Stiftelsen Göteborgs Högre Samskola	Göteborg
Lovisedalsskolan	Vallentuna kommun	Vallentuna
Lyrfågelskolan 4-6	Trollhättans kommun	Trollhättan
Långängsskolan	Hallsbergs kommun	Hallsberg
Matteusskolan 1	Norrköpings kommun	Norrköping
Munkhätteskolan	Malmö kommun	Malmö
Nibbleskolan	Hallstahammars kommun	Hallstahammar
Norra skolan 4-6	Motala kommun	Motala
Ribbybergsskolan	Haninge kommun	Haninge
Ringelskolan	Arvidsjaur kommun	Arvidsjaur
Rydskolan 847	Skövde kommun	Skövde
Sjöfruskolan 2	Umeå kommun	Umeå
Sollentuna musikklasser	Sollentuna kommun	Sollentuna
Treklängens skola	Uppsala kommun	Uppsala
Vindängen	Falköpings kommun	Falköping
Vitalisskolan	Trosa kommun	Trosa
Åbyskolan	Haninge kommun	Haninge

Bilaga 3 – Begreppsförklaringar

Högpresterande elever

Att en elev är högpresterande fokuserar på vad en elev presterar, snarare än på en eventuell särskild begåvning. Forskningen framhåller att höga prestationer bör ses som ett resultat av olika slags förmågor, vilka kan utvecklas genom träning och stöd från omgivningen. Termen högpresterande elever avser de elever som uppvisar goda resultat, exempelvis vid prov eller i form av betyg. Enligt Skolverket utgör dessa elever uppskattningsvis 15 till 20 procent av populationen.⁸⁶

Särskilt begåvade elever

Det finns inte någon allmänt vedertagen definition av begreppet särskild begåvning och gruppens storlek i en population blir olika beroende på hur begreppet definieras.⁸⁷ Skolverkets stödmaterial utgår från en beskrivning myntad av Roland S. Persson, professor i pedagogisk psykologi: "Den är särbegåvad som kontinuerligt förvärdar både kunskapsmässigt och tillämpningsmässigt genom sin osedvanliga förmåga i ett eller flera områden, både i skolan och i vardagslivet."⁸⁸ Enligt Skolverket utgör dessa elever uppskattningsvis 5 procent av populationen.⁸⁹ I bland hänvisas i litteratur till extremt begåvade personer; den gruppen brukar sägas omfatta cirka en procent av populationen.⁹⁰ I vårt grannland Norge används istället begreppet "elever med stor inlärningspotential" som beräknas omfatta 10 till 20 procent av populationen.⁹¹

Begreppen högpresterande elever och särskilt begåvade elever är visserligen närbesläktade, men särskilt begåvad elev behöver inte vara högpresterande och vice versa. En elev som ligger långt fram i sitt lärande kan tillhöra båda grupperna – eller ingen av dem. Det är också viktigt att ha med sig att elevgrupperna inte är statistiska till sin natur. Elevers förmåga till lärande varierar över tid och från elev till elev. Att en elev presterar på hög nivå i ett ämne behöver inte betyda att hen presterar bra i alla ämnen eller att hen automatiskt kan fortsätta att prestera på samma höga nivå under varje årskurs.⁹² Det är också viktigt att tydliggöra att särskild begåvning inte bör ses som en "diagnos" samt att särskilt begåvade elever har vare sig fler eller färre funktionsnedsättningar än befolkningen i genomsnitt.⁹³

2E eller dubbelt exceptionella

I detta sammanhang är det värt att uppmärksamma begreppet "twice exceptional" (dubbelt exceptionella; 2E). En 2E-elev har ett starkt intellekt, men samtidigt svårigheter som begränsar tillgången till det intellektet vilket kan bli särskilt tydligt i skolrelaterade sammanhang.⁹⁴ 2E kan handla om hög begåvning i kombination med neuropsykiatrisk funktionsnedsättning (NPF), men svårigheterna kan också

⁸⁶ Skolverket (2015a), s. 10.

⁸⁷ Sims, C. (2021) s. 25 ff.

⁸⁸ Persson, R. S. (1997); SKL (2016), s. 6.

⁸⁹ Skolverket (2015a), s. 10.

⁹⁰ Skolverket (2015a), s. 9.

⁹¹ Sims, C. (2021), s. 101.

⁹² Skolverket (2012), s. 9; Liljedahl M. (2022), s. 35.

⁹³ Liljedahl M. (2022), s. 30.

⁹⁴ Se till exempel Rehn (2021); Liljedahl M. (2022), s. 181 ff.

vara av annan karaktär, som till exempel syn- och hörselnedsättningar, dyslexi eller språkstörning. Elever med 2E har en komplex situation då de samtidigt har det extra lätt och extra svårt i sitt lärande. Även om hög begåvning är en tillgång för eleven är den också en faktor som riskerar att användas till att maskera svårigheter så att individens behov inte identifieras av skolan. Det kan till exempel vara en elev som lätt kan lösa problemet, men inte kan komma igång med att skriva ner svaret eller att eleven fastnar på vad hen tycker är märkliga detaljer i uppgiften och därför inte kommer vidare. Eleven behöver således både utmaningar och stöd samtidigt. Det är inte ovanligt att dessa elever upplever en frustration över sin situation vilket kan leda till både dålig självkänsla, brist på motivation för skolarbetet och oönskade beteenden i klassrummet.⁹⁵

Acceleration och berikning

Acceleration och berikning är pedagogiska begrepp som ofta förekommer i forskning om undervisning som ska främja lärande på hög nivå.⁹⁶ **Acceleration** innebär i detta sammanhang att elever accelererar i ett eller flera ämnen till en högre nivå i utbildningssystemet.⁹⁷ För elever som har lätt att lära kan det innebära att läraren ser till att eleven med olika metoder ges möjligheter att avancera i ett ämne i snabbare takt än klasskamraterna. Vanliga metoder för detta är att eleven får arbeta snabbare framåt för att nå undervisningsmaterial som enligt styrdokumentet tillhör en senare årskurs, kurs eller skolform.

Berikning innebär att eleven får bredda och fördjupa sina kunskaper i ett område inom ett ämne utifrån sitt intresse.⁹⁸ Eftersom det i kursplaner och ämnesplaner anges att undervisningen ska ha ett visst "centralt innehåll" kan lärare utöka innehållet med andra områden än vad som anges där. Genom att berika ämnet kan lärare ytterligare ta hänsyn till elevers olika behov. Dock är det av vikt att innehållet både utmanar eleven på en lämplig nivå och innefattar delar eller moment som eleven annars inte skulle få ta del av.⁹⁹ I praktiken handlar berikning helt enkelt om att släppa tanken på att som lärare samla ytterligare betygsunderlag och istället låta elevens intressen styra.¹⁰⁰

Acceleration och berikning som begrepp går i mångt och mycket in i varandra. En lyckad acceleration kan leda fram till en berikning. Medan berikning fokuserar på **vad** eleven får lära sig, alltså kunskapen i sig, handlar accelerationen om tempot, det vill säga **hur** metoden tar sig uttryck.¹⁰¹ Förutsättningar för att acceleration och berikning ska ha ett genomslag är inte bara kopplat till utbudet av läromedel, utan även till vilken motivation och inställning som finns hos de undervisande lärarna samt skolledningen. En central utgångspunkt bland personalen på skolan är att det finns ett engagemang och en förståelse för elevers olika behov i undervisningen.¹⁰²

⁹⁵ Se till exempel Melander, Å. (2021), s. 112 ff, och s. 141.

⁹⁶ Skolverket (2012), s. 41; Pettersson, E. (2011), s. 70.

⁹⁷ Skolverket (2020b), s. 15.

⁹⁸ Skolverket (2020b), s. 15.

⁹⁹ Skolverket (2012), s. 8.

¹⁰⁰ Liljedahl (2022), s. 108.

¹⁰¹ Persson, R. S. (1997), s. 172 f.

¹⁰² Pettersson, E. (2011), s. 70 f; Liljedahl (2022), s. 139 ff.

Bilaga 4 – Externa referenspersoner

Åsa Sjöwall, Undervisningsråd Enheten för ämnesdidaktik, Skolverket

Eva Pettersson, prorektor och forskare bland annat inom *Gifted Education*, Blekinge tekniska högskola

Bilaga 5 – Författningsstöd

Skollagen (SFS 2010:800)

1 kap. 4 § första och andra stycket

Utbildningen inom skolväsendet syftar till att barn och elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska främja alla barns och elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. I utbildningen ska hänsyn tas till barns och elevers olika behov. Barn och elever ska ges stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt.

2 kap. 25 § första stycket

För eleverna i grundskolan ska det finnas elevhälsa. Elevhälsan ska främst vara förebyggande och hälsofrämjande och elevernas utveckling mot utbildningens mål ska stödjas. Av förarbetena till skollagen (prop. 2009/10:165, s. 276) framgår att skolan har ett ansvar för att skapa en god lärandemiljö för elevernas kunskapsutveckling och att en utgångspunkt är att lärande och hälsa på många sätt påverkas av samma faktorer. Vidare framgår att arbetet med elevhälsa förutsätter en hög grad av samverkan mellan elevhälsans personal och övriga personalgrupper.

3 kap. 2 § första och tredje stycket

Alla barn och elever i samtliga skolformer och i fritidshemmet ska ges den ledning och stimulans som de behöver i sitt lärande och sin personliga utveckling, för att de utifrån sina egna förutsättningar ska kunna utvecklas så långt som möjligt enligt utbildningens mål. Elever som lätt når de kunskapskrav som minst ska uppnås eller de kravnivåer som gäller ska ges ledning och stimulans för att kunna nå längre i sin kunskapsutveckling.¹⁰³

I förarbetena till skollagen (prop. 2009/10:165, s. 285) förtydligas att alla elever, även de som utvecklas snabbt, har rätt att få stimulans och utmaningar i skolarbetet. Även elever som lätt når kunskapskraven eller har speciella talanger har rätt att få en individanpassad undervisning och uppmuntran att nå ännu längre i sin kunskapsutveckling.

Förordning om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (SKOLFS 2010:37)

1 Skolans värdegrund och uppdrag

En likvärdig utbildning

I grundskolans läroplan anges att undervisningen ska anpassas till varje elevs förutsättningar och behov. Den ska främja elevernas fortsatta lärande och kunskapsutveckling med utgångspunkt i elevernas bakgrund, tidigare erfarenheter, språk och kunskaper.

¹⁰³ Bestämmelsen har delvis ny lydelse från och med den 1 juli 2022 genom lag 2022:146. Lagändringen innebär bl.a. att "kunskapskrav" och "kravnivåer" ersätts med "betygskriterier" och "kriterier för bedömning av kunskaper".

Skolans uppdrag

Vidare är skolans uppdrag att främja lärande där individen stimuleras att inhämta och utveckla kunskaper och värden.

God miljö för utveckling och lärande

Eleven ska i skolan möta respekt för sin person och sitt arbete. Skolan ska sträva efter att vara en levande social gemenskap som ger trygghet och vilja och lust att lära. Skolan verkar i en omgivning med många kunskapskällor. Strävan ska vara att skapa de bästa samlade betingelserna för elevernas bildning, tänkande och kunskapsutveckling.

2 Övergripande mål och riktlinjer

2.2 Kunskaper

Av läroplanen framgår även att skolan ska bidra till elevernas harmoniska utveckling. Utforskande, nyfikenhet och lust att lära ska utgöra en grund för skolans verksamhet. Skolan ska erbjuda eleverna strukturerad undervisning under lärarens ledning, såväl i helklass som enskilt. Läraren ska bland annat ta hänsyn till varje enskild individs behov, förutsättningar, erfarenheter och tänkande; stärka elevernas vilja att lära och elevens tillit till den egna förmågan; organisera och genomföra arbetet så att eleven utvecklas efter sina förutsättningar och samtidigt stimuleras att använda och utveckla hela sin förmåga samt får möjligheter till ämnesfördjupning, överblick och sammanhang. Alla som arbetar i skolan ska samverka för att göra skolan till en god miljö för utveckling och lärande.

2.8 Rektorns ansvar

Vidare framgår av läroplanen att rektorn har ett särskilt ansvar för att undervisningens och elevhälsans verksamhet utformas så att eleverna bland annat får den ledning och stimulans som de behöver och att personalen får den kompetensutveckling som krävs för att de professionellt ska kunna utföra sina uppgifter och kontinuerligt ges möjligheter att dela med sig av sin kunskap och lära av varandra för att utveckla utbildningen.

Bilaga 6 – Skolinspektionens kvalitetskriterier

Här redogörs för de kriterier som legat som grund för Skolinspektionens bedömningar i de verksamhetsbeslut som skolorna i granskningen fått. Nedan anges frågeställningarna samt kriterierna för **hög kvalitet**.

Frågeställning 1: I vilken utsträckning arbetar lärare metodiskt vid planering och i undervisning för att ge elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling möjlighet att nå längre?

Planering av undervisning. Här utreds och bedöms i vilken utsträckning lärarens planering av undervisningen även utgår från behoven hos elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

- Läraren förbereder uppgifter och material även för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.
- I planeringen beaktar läraren tidigare höga elevprestationer och uppdaterar kontinuerligt sin planering med utgångspunkt i elevernas förändrade behov för att kunna fortsätta utmana dem.

Tillräckliga utmaningar. Här utreds och bedöms i vilken utsträckning läraren ger elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling tillräckliga utmaningar.

- I undervisningen får elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling uppgifter som är utmanande utifrån deras nivå.
- Läraren ger vid behov eleverna möjlighet till breddning och fördjupning av stoffet, och låter eleverna, vid behov, arbeta snabbare än klasskamraterna.
- Olika metoder eller material används i undervisningen så att eleverna får möta en variation.

Lärostödd. Här utreds och bedöms i vilken utsträckning de elever som nått långt/blir klara fort får stöd för att komma vidare i sin kunskapsutveckling.

- Läraren ger lämplig form av lärostödd för att eleven ska komma vidare i sitt lärande även till elever som är färdiga med anvisat moment/delar.
- Läraren ger återkoppling till eleven om hur hen ligger till just nu och om hur hen kan arbeta för att utvecklas ännu mer.
- Läraren uppmuntrar/bekräftar eleven genom att ge hen erkänsla för tidigare ansträngningar.
- Läraren ger elever stöd för att få överblick över arbetet och hjälp med att prioritera.
- Läraren stöttar elever att ta sig in på nya områden/vidga sina vyer genom det undervisningsinnehåll läraren presenterar.
- Läraren uppmärksammar och ger både pojkar och flickor, som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling, den ledning och stöttning de behöver.

Förväntningar. Här utreds och bedöms i vilken utsträckning undervisningen genomförs av ändamålsenliga förväntningar på elevernas förmåga.

- Lärarens förväntningar utgår från en aktuell bild av elevernas individuella kunnande och förutsättningar.
- Lärarens adekvata förväntningar på elevernas förmåga kommer till uttryck i tilltal och bemötande av eleverna.
- Lärarens undervisning är fri från uttryck för stereotypa föreställningar kopplade till elevers kön, socioekonomiska bakgrund och migrationsbakgrund.
- Lärarna verkar medvetet för att kompensera med uppmuntran och höga förväntningar för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling och som saknar sådan hemifrån.

Frågeställning 2: I vilken utsträckning ger skolans ledning stöd för en undervisning som stimulerar elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling?

Uppföljning av resultat. Här utreds och bedöms i vilken utsträckning som skolans uppföljning av resultat ger underlag för genomförande och utveckling av undervisning som stimulerar elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

- I uppföljningar synliggörs elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling och eventuella könsskillnader.
- Elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling betraktas inte som en självgående grupp utan prioriteras i lika hög utsträckning som andra elever i uppföljningen.
- Uppföljningen av skolans resultat används som underlag för arbetet med att utveckla undervisningen för elever som ligger långt fram.

Stöd för elevhälsoteamets samverkan med lärarna i undervisningen. Här utreds och bedöms i vilken utsträckning rektor genom sin organisation skapar reella möjligheter för elevhälsoteamet och lärare att samverka kring undervisning som stimulerar elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

- Det finns utarbetade rutiner/arbetsätt för hur elevhälsoteamets kompetenser kan bistå lärarna i att genomföra och utveckla undervisning som utmanar och stimulerar elever som nått långt i sin kunskapsutveckling.
- Elevhälsoteamets möjligheter att arbeta tillsammans med lärarna för att utveckla undervisningen för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling är reella.

Stöd för undervisning. Här utreds och bedöms i vilken utsträckning rektor genom sin organisation skapar reella möjligheter för lärare att – tillsammans eller på egen hand – genomföra och utveckla en undervisning som möter elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

- Det finns gemensamma rutiner, metoder och strategier till stöd för genomförandet av undervisning som stimulerar elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.

- Det finns upparbetade arbetsätt/organisation för att ta del av och implementera ny kunskap och forskning i undervisningen som gynnar elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.
- Lärarna har reella möjligheter att på olika sätt arbeta för att utveckla undervisningen för elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.
- Det finns upparbetade kontaktvägar/möjlighet till samverkan och erfarenhetsutbyten mellan den egna skolan och andra skolor kring elever som ligger långt fram i sin kunskapsutveckling.